

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
Μ. Π. Σ. 'ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ'

Μαρία Παυλάκου

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη
Νεότερη Ελληνική

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Επόπτρια: Δρ. Ιώ Μανωλέσσου

Πάτρα, Φεβρουάριος 2009

*Language change is a psycholinguistic laboratory of nature,
a window on how speakers produce and interpret language*

Geert Booij

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγικά	5
1.1. Στόχοι, μεθοδολογία και δομή της εργασίας	5
1.2. Τι είναι η ανύψωση φωνηέντων;	7
1.3. Λίγα λόγια για την ορολογία	8
2. Η ανύψωση φωνηέντων στην Ελληνική	10
2.0. Εισαγωγικά	10
2.1. Η ανύψωση στις Βόρειες διαλέκτους, στις διαλέκτους της Μ. Ασίας και του Πόντου	11
2.2. Άλλα φαινόμενα ανύψωσης στις Νεοελληνικές διαλέκτους	16
2.3. Συμπερασματικά	18
3. Διαχρονική εξέταση της ανύψωσης φωνηέντων στην Ελληνική	19
3.0. Εισαγωγικά: Προβλήματα και μέθοδοι χρονολόγησης	19
3.1. Ανασκόπηση των προτάσεων για τη χρονολόγηση της ανύψωσης ...	20
3.2. Σύνομη διαχρονική παρουσίαση της ανύψωσης – Χρονολόγηση	24
3.3. Συμπερασματικά	31
4. Η ανύψωση φωνηέντων σε άλλες γλώσσες	32
4.0. Εισαγωγικά	32
4.1. Η ανύψωση φωνηέντων στις Ρομανικές Γλώσσες	32
4.1.1. Πορτογαλική	32
4.1.2. Καταλανικά	34
4.1.3. Σαρδηνιακά	34
4.1.4. Ρομανικές Κρεολές	35
4.2. Η ανύψωση φωνηέντων στις Σλαβικές Γλώσσες	36
4.2.1. Ρωσική	36
4.2.2. Βουλγαρική	36
4.2.3. Πολαβική	37
4.2.4. Ουκρανική	38
4.2.5. Πολωνική	38
4.3. Η ανύψωση φωνηέντων στις Γερμανικές Γλώσσες	39

4.3.1. Παλαιά Δυτική Σκανδιναβική	39
4.3.2. Φεροϊκή	39
4.3.3. Άλλες Γερμανικές γλώσσες	40
4.4. Συμπερασματικά	40
5. Θεωρητική ανάλυση της ανύψωσης φωνηέντων	42
5.0. Εισαγωγικά	42
5.1. Η ανάλυση της Crosswhite (2004) στο πλαίσιο της θεωρίας του Βέλτιστου	43
5.2. Ανασκόπηση των παλαιότερων προσεγγίσεων της ανύψωσης στην Ελληνική	52
5.3. Συμπερασματικά	54
6. Θεωρητικά για τη φωνολογική μεταβολή	55
6.0. Εισαγωγικά	55
6.1. Τρόποι εξάπλωσης της φωνολογικής μεταβολής	56
6.1.1. Η Νεογραμματική υπόθεση και η Λεξική Διάχυση	56
6.1.2. Η πρόταση της Θεωρητικής Γλωσσολογίας	60
6.1.3. Λειτουργικές προσεγγίσεις στη φωνολογική μεταβολή	64
6.2. Θεωρίες για τα αίτια της φωνολογικής μεταβολής	67
6.2.1. Φυσικές και μη φυσικές μεταβολές	67
6.2.2. Η έννοια του ντετερμινισμού στη φωνολογική μεταβολή	68
6.3. Συμπερασματικά	69
7. Ανακεφαλαίωση - Συμπεράσματα	71
Βιβλιογραφία	72
Παράρτημα 1: Τα φωνήεντα στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο	83

1. Εισαγωγικά

1.1. Στόχοι, μεθοδολογία και δομή της εργασίας

Αντικείμενο μελέτης αυτής της εργασίας η ανύψωση φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική. Με την—καταχρηστική, μάλλον—χρήση του όρου ‘Νεότερη’ εννοούμε την μακρά περίοδο της ιστορίας της Ελληνικής που περιλαμβάνει όλες τις φάσεις της από την Ελληνιστική περίοδο μέχρι τις μέρες μας. Όπως είναι, λοιπόν, φανερό, το φαινόμενο της ανύψωσης δεν εξετάζεται συγχρονικά, αλλά διαχρονικά, οπότε η ανύψωση νοείται ως μια *φωνολογική μεταβολή* που εμφανίστηκε κάποια στιγμή στην ιστορία της Ελληνικής. Στο σημείο αυτό τίθενται κιάλας αρκετά ερωτήματα: πότε εμφανίστηκε η συγκεκριμένη μεταβολή, τι την προκάλεσε, πώς εξαπλώθηκε, ποιοι είναι οι όροι εφαρμογής της, αν είναι ενεργή σήμερα, ποιοι παράγοντες επηρέασαν την εξέλιξή της, κ.λπ.. Με ερωτήματα σαν αυτά θα καταπιαστούμε στη συνέχεια, φιλοδοξώντας κυρίως να τα δούμε μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα σε σχέση με προηγούμενες μελέτες, αφού αρκετά από αυτά έχουν συζητηθεί εκτενώς στη βιβλιογραφία, χωρίς να έχουν δοθεί ικανοποιητικές απαντήσεις.

Από τα παραπάνω ερωτήματα, αυτό που έχει την προφανέστερη απάντηση είναι το κατά πόσον η ανύψωση είναι ενεργή σήμερα. Η ανύψωση είναι ένα φαινόμενο γνωστό στους σημερινούς ομιλητές της Ελληνικής ως κύριο χαρακτηριστικό μιας ομάδας διαλέκτων, οπότε η απάντηση στο ερώτημα είναι θετική. Γι’ αυτό και το παράδοξο με το οποίο έρχεται κανείς αντιμέτωπος όταν αρχίσει να μελετά την ανύψωση στην Ελληνική είναι το γεγονός ότι πρόκειται για ένα εξαιρετικά γνωστό φαινόμενο, στο οποίο όλοι οι μελετητές των σχετικών διαλέκτων αναφέρονται, ωστόσο, απουσιάζει μια ανάλυσή του σε βάθος. Τα ζητήματα που κυρίως έχουν απασχολήσει τους μελετητές είναι η χρονολόγηση, πότε, δηλαδή, εμφανίστηκε η ανύψωση, και η συγχρονική περιγραφή της ανύψωσης στις διαλέκτους της Ελληνικής. Θέματα, όπως η αιτία που προκάλεσε την ανύψωση έχουν, επίσης, τεθεί, ωστόσο, οι μελετητές φαίνεται να αρκέστηκαν σε ευλογοφανείς απαντήσεις, που δεν έλυσαν το πρόβλημα. Υπάρχουν, όμως, και ζητήματα τα οποία δεν έχουν μελετηθεί

καθόλου, όπως η ιστορική πορεία της ανύψωσης από την πρώτη εμφάνισή της μέχρι σήμερα. Επίσης, η ανύψωση της Ελληνικής έχει μελετηθεί παραδοσιακά ως ένα φαινόμενο μοναδικό, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κατανομή του σε άλλες γλώσσες.

Έτσι, κρίθηκε αναγκαίο η διαχρονική εξέταση να πλαισιωθεί αφενός από μια συγκριτική-διαγλωσσική θεώρηση του φαινομένου υπό εξέταση και αφετέρου από μια σύγχρονη θεωρητική ανάλυση, που θα φωτίσουν καλύτερα την ανύψωση, όχι πια απλώς σαν ένα φαινόμενο της Ελληνικής, αλλά σαν μια μεταβολή της Φωνολογίας, η οποία τεκμηριώνεται τυπολογικά. Επιπλέον, καθώς τα τελευταία χρόνια η Διαχρονική Φωνολογία κατέχει κεντρική θέση στη Θεωρητική Γλωσσολογία, θα γίνει προσπάθεια να διερευνηθούν κάποια θεωρητικά ερωτήματα σε σχέση με τη φωνολογική μεταβολή και με το τι αυτή αποκαλύπτει για το πώς ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται και παράγει τη γλώσσα. Η ανύψωση της Ελληνικής θα είναι, σε αυτή την περίπτωση, το όχημα για να εξεταστεί η καταλληλότητα των θεωρητικών προτύπων που προτείνονται για να ερμηνεύσουν τα αίτια και την εξάπλωση της φωνολογικής μεταβολής.

Από τα παραπάνω, προκύπτει ο κύριος στόχος της εργασίας, που είναι διπλός: από τη μία, να παρουσιάσει μια συστηματική ανάλυση ενός πολύ χαρακτηριστικού φωνολογικού φαινομένου της Ελληνικής και, από την άλλη, να χρησιμοποιήσει το φαινόμενο αυτό ως μια *μελέτη περίπτωσης*, η οποία θα καταδείξει, ενδεχομένως, τις αδυναμίες των τρεχόντων θεωρητικών προτύπων. Η αδυναμίες αυτές προκύπτουν, κυρίως, επειδή τα θεωρητικά πρότυπα κατά κανόνα δεν προβλέπουν ούτε τυποποιούν την ποικιλία. Έτσι, απώτερος στόχος είναι να καθιερωθεί ένα μοντέλο ανάλυσης που θα στηρίζεται στη μελέτη της ποικιλίας¹ και θα λαμβάνει υπόψη τη διαχρονία, την τυπολογία, αλλά και την τυποποίηση που προτείνουν οι σύγχρονες θεωρίες, όπως προτείνεται από τους Manolissou (2008) και Manolissou και Toufexis (forthcoming).

Η δομή της εργασίας έχει ως εξής: αρχικά, παρουσιάζεται το φαινόμενο της ανύψωσης στην Ελληνική σήμερα (ενότητα 2)· στη συνέχεια, παρουσιάζεται η διαχρονία της ανύψωσης στην Ελληνική (ενότητα 3)· ακολουθεί η παρουσίαση των διαγλωσσικών δεδομένων (ενότητα 4)· με τη βοήθεια των ελληνικών και των διαγλωσσικών δεδομένων, οδηγούμαστε στη θεωρητική ανάλυση της ανύψωσης (ενότητα 5)· τέλος, παρουσιάζονται σύντομα μερικές θεωρητικές απόψεις σχετικά με

---

¹ Η Fleischman (2000) θέτει την μελέτη της ετερογένειας και της ποικιλίας ως μεθοδολογική προϋπόθεση για την έρευνα της ιστορικής γλωσσολογίας.

τα αίτια και τους τρόπους εξάπλωσης της φωνολογικής μεταβολής και διερευνάται η συμβατότητά τους με τη διαχρονία της ανύψωσης στην Ελληνική (ενότητα 6).

1.2. Τι είναι η ανύψωση φωνηέντων;

Ανύψωση (vowel raising) ονομάζεται η μετατόπιση της άρθρωσης ενός φωνήεντος προς ένα υψηλότερο σημείο στον κάθετο άξονα της στοματικής κοιλότητας σε σχέση με το αρχικό σημείο άρθρωσής του (βλ. και σχετικό λήμμα στα ειδικά λεξικά των Trask 1993 και Κρύσταλ 2003). Όταν προσδιορίζουμε την άρθρωση ενός φωνήεντος ως προς τον κάθετο άξονα, εννοούμε το ύψος στο οποίο βρίσκεται ο κορμός της γλώσσας σε σχέση με τη θέση ανάπαυσης, δηλαδή, τη θέση που έχει η γλώσσα όταν δεν μιλάμε και αναπνέουμε κανονικά (Nespor 1999: 42). Επομένως, για να το πούμε απλούστερα, κατά την ανύψωση ενός φωνήεντος ο κορμός της γλώσσας παίρνει μια θέση υψηλότερη από αυτή στην οποία αρθρωνόταν το φωνήεν πριν την ανύψωση. Για παράδειγμα, στην αμερινδιάνικη γλώσσα Luiseño τα άτονα φωνήεντα /e/ και /o/ αρθρώνονται σαν [i] και [u], αντίστοιχα, όπως φαίνεται από τα ακόλουθα παραδείγματα (Crosswhite 2004: 198):

(1)

Τονισμένο /e,o/	Άτονο /e, o/ > [i, u] ²
'hedin 'θα ανοίξω'	hi'diki 'αποκαλύπτω'
tʃa'pɔmkat 'ψεύτης'	'tʃaʃpɔmkatum 'ψεύτες'

Για να γίνει η άρθρωση των [i] και [u] ('υψηλά φωνήεντα'), ο κορμός της γλώσσας βρίσκεται σε υψηλότερη θέση από αυτή στην οποία γίνεται η άρθρωση των [e] και [o] ('μέσα φωνήεντα'), οπότε το παραπάνω φαινόμενο της Luiseño χαρακτηρίζεται ως ανύψωση των μέσων φωνηέντων /e/ και /o/. Το φαινόμενο αυτό κάθε άλλο παρά μεμονωμένο είναι· αντίθετα, όπως θα δούμε στη συνέχεια,

---

² Για τους συμβολισμούς των φωνηέντων στο Δ. Φ. Α., βλ. Παράρτημα 1.

παρατηρείται σε πολλές ακόμη γλώσσες, μεταξύ των οποίων πολλές διάλεκτοι της Νέας Ελληνικής. Μάλιστα, οι ελληνικές διάλεκτοι εφαρμόζουν την ανύψωση στα άτονα μέσα φωνήεντα, όπως ακριβώς συμβαίνει στη Luiseño, για παράδειγμα:

(2)

Τύπος της Κοινής	Διαλεκτικός τύπος
e'γο 'εγώ'	i'γο
'mono 'μόνο'	'monu

Είναι χρήσιμο να επισημανθεί, επίσης, ότι η ανύψωση δεν νοείται ως ένα μεμονωμένο φαινόμενο, αλλά ως μία από της εκφάνσεις της *μείωσης φωνηέντων* (vowel reduction, Crosswhite 2004: 191). Η μείωση φωνηέντων είναι γνωστό φωνολογικό φαινόμενο, το οποίο συνίσταται σε ποιοτικές μεταβολές φωνηέντων σε άτονες θέσεις. Άλλα παραδείγματα ποιοτικών μεταβολών, εκτός από την ανύψωση, είναι η αντίστροφη της διαδικασία, που ονομάζεται *χαμήλωση* (lowering) και είναι η μετατόπιση της άρθρωσης ενός φωνήεντος σε χαμηλότερο σημείο του κάθετου άξονα, η *ουδετεροποίηση* (neutralization), η απώλεια, δηλαδή, των διακριτικών χαρακτηριστικών μεταξύ δύο ή περισσότερων φωνημάτων σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα και η *αποβολή* φωνήεντος. Αρκετές από αυτού του είδους τις μεταβολές θα αναφερθούν και στη συνέχεια.

1.3. Λίγα λόγια για την ορολογία

Η Ιστορική Γλωσσολογία ήταν από τους πρώτους κλάδους της επιστήμης της γλώσσας που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένα πλήθος γλωσσολογικών μελετών από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και εξής. Είναι φυσικό, λοιπόν εκείνες οι πρώτες μελέτες να διαφέρουν πολύ από τις σύγχρονες ως προς τη μεθοδολογία και τη χρήση της ορολογίας. Ωστόσο, έχει επισημανθεί η ανάγκη να περιγραφούν τα διαχρονικά φαινόμενα μέσα από το πρίσμα της σύγχρονης έρευνας, ώστε να μπορούν τα ελληνικά δεδομένα να συγκριθούν με αυτά άλλων γλωσσών και

να συνεισφέρουν στη θεωρητική μελέτη της φωνολογικής μεταβολής (Manolessou & Toulfexis forthcoming). Αυτή η εναρμόνιση προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, και μια χρήση διεθνώς παγιωμένων γλωσσολογικών όρων (βλ. σχετικά και Ξυδόπουλο 2002).

Έτσι, στην εργασία αυτή συνειδητά αποφεύγεται η χρήση όρων, όπως *κώφωση* ή *στένωση* και *πτώση* ή *σίγηση* για να περιγραφούν τα φαινόμενα της ανύψωσης και αποβολής φωνηέντων, αντίστοιχα. Αν και οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται παραδοσιακά από τους Έλληνες ιστορικούς γλωσσολόγους και διαλεκτολόγους (βλ. ενδεικτικά Χατζιδάκι 1905, Ανδριώτη 1931, 1933α, 1933β, Παπαδόπουλο 1926, Μπαμπινιώτη 1977, Συμεωνίδη 1977, Κοντοσόπουλο 2001), κρίνεται αναγκαίο να χρησιμοποιηθούν αντί αυτών οι όροι *ανύψωση* και *αποβολή* φωνηέντων, οι οποίοι αντιστοιχούν προς τους αγγλικούς όρους *vowel raising* και *vowel loss*³.

Επίσης, δεν ακολουθείται εδώ η παραδοσιακή—για την ελληνική γλωσσολογία—διάκριση των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών σε *διαλέκτους* και *ιδιώματα* (Κοντοσόπουλος 2001), ανάλογα με το βαθμό απόκλισής τους από την Κοινή. Για όλες τις ποικιλίες θα χρησιμοποιείται ο όρος *διάλεκτος* (dialect), με βάση τον ορισμό της σύγχρονης διαλεκτολογίας: «Μία διάλεκτος X είναι η ποικιλία που χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους που διαμένουν στην περιοχή X. Ανεξάρτητα από το τι μιλούν οι κάτοικοι της περιοχής ή από το αν η ποικιλία έχει υποστεί μαζικές αλλαγές, πρόκειται για διάλεκτο» (Britain 2007). Τέλος, γίνεται προσπάθεια στην πρώτη εμφάνιση ενός όρου να σημειώνεται σε παρένθεση ο αντίστοιχος αγγλικός, αφενός για αποφυγή της σύγχυσης σε περιπτώσεις όρων με μικρό βαθμό παγίωσης στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία και αφετέρου για χάρη της ακρίβειας στη διατύπωση γενικά.

---

³ Χρήσιμο βοήθημα στην απόδοση της ορολογίας ήταν η ελληνική έκδοση του *Λεξικού Γλωσσολογίας και Φωνητικής* του Ντ. Κρύσταλ (2003).

2. Η ανύψωση φωνηέντων στην Ελληνική

2.0. Εισαγωγικά

Η ανύψωση φωνηέντων δεν είναι απλά ένα φωνολογικό φαινόμενο που εμφανίζεται σε κάποιες διαλέκτους της Νέας Ελληνικής. Αντίθετα, αποτελεί το βασικό κριτήριο για τη διάκριση ανάμεσα σε Βόρειες και Νότιες διαλέκτους, η οποία είναι η πιο θεμελιώδης και εντυπωσιακή διαλεκτική διαφοροποίηση της Ελληνικής του ελλαδικού χώρου, τουλάχιστον με φωνολογικά κριτήρια⁴ (Horrocks 1997: 212, Browning 1983: 122). Πρώτος ο Γ. Χατζιδάκις (1892, 1905) διέκρινε τις Βόρειες από τις Νότιες διαλέκτους⁵ βάσει του φωνηεντισμού τους: οι πρώτες, αντίθετα από τις τελευταίες, παρουσιάζουν συστηματικά ανύψωση των άτονων μέσων φωνηέντων (/e/ > [i] και /o/ > [u], βλ. παραδείγματα στο (3α)) και αποβολή των άτονων υψηλών φωνηέντων (/i/, /u/ > ∅, βλ. παραδείγματα στο (3β)).

(3α)	Ανύψωση των άτονων μέσων φωνηέντων	
	Νότιες Διάλεκτοι	Βόρειες Διάλεκτοι
‘ξένα’	'ksena	'ksena
‘παιδιά’	pe'ðja	pi'ðja
‘κόρα’	'kora	'kora
‘κορίτσια’	ko'ritsɕa	ku'ritsɕa

(3β)	Αποβολή των άτονων υψηλών φωνηέντων	
------	-------------------------------------	--

⁴ Για άλλα φωνολογικά κριτήρια βάσει των οποίων ταξινομούνται οι νεοελληνικές διάλεκτοι βλ. Trudgill (2003), ενώ για μορφολογικά και συντακτικά κριτήρια βλ. Ralli (2006b).

⁵ Ο Χατζιδάκις διακρίνει σε ‘βόρεια’ και ‘μεσημβρινή’ προφορά.

	Νότιες Διάλεκτοι	Βόρειες Διάλεκτοι
‘παιδί’	pe'di	pi'di
‘παιδάκι’	pe'daci	pi'dac
‘βούτα’	'vuta	'vuta
‘βουτώ’	vu'to	'vto

Σε αντίθεση με άλλες φωνολογικές διαδικασίες, οι οποίες έχουν σποραδικό χαρακτήρα, όπως λ.χ. η αποβολή των άτονων φωνηέντων στην αρχή της λέξης (π.χ.: εβδομάδα > βδομάδα), η ανύψωση εφαρμόζεται με κανονικότητα στις Βόρειες διαλέκτους, χωρίς να παρουσιάζει εξαιρέσεις, σε γενικές γραμμές. Λειτουργεί, δηλαδή, γενικά σαν ένας φωνολογικός «κανόνας»⁶, θα λέγαμε. Ωστόσο, αν εξετάσει κανείς προσεκτικότερα τους όρους εφαρμογής της ανά διάλεκτο, θα διαπιστώσει την επενέργεια φωνολογικών (π.χ.: η απόσταση από την τονισμένη συλλαβή) και λεξικών παραγόντων (π.χ.: αναλογία) σε αρκετές περιπτώσεις. Παρακάτω θα εξετάσουμε αναλυτικά τη γεωγραφική εξάπλωση και τους όρους εφαρμογής της ανύψωσης κατά περίπτωση.

2.1. Η ανύψωση στις Βόρειες διαλέκτους, στις διαλέκτους της Μ. Ασίας και του Πόντου

Η διάκριση ανάμεσα σε Βόρειες και Νότιες διαλέκτους σημειώνεται στο διαλεκτικό χάρτη της ελληνικής με ένα *ισόγλωσσο*. Το ισόγλωσσο που χωρίζει τις δύο ομάδες διαλέκτων συμπίπτει σε γενικές γραμμές με τον 38^ο παράλληλο βόρειου γεωγραφικού πλάτους (Χατζιδάκις 1905: 250). Οι Βόρειες διάλεκτοι καταλαμβάνουν τη γεωγραφική περιοχή που εκτείνεται βόρεια και ανατολικά του ισογλώσσου (με τη διαφορά ότι περιλαμβάνεται η Νότια Μικρά Ασία, αλλά όχι τα νησιά του Ιονίου). Μέσα στην περιοχή αυτή περιλαμβάνονται και λιγότερο πρωτοτυπικές Βόρειες διάλεκτοι.

⁶ Η χρήση του όρου κανόνας εδώ έχει την έννοια της κανονικότητας, της αφηρημένης γενίκευσης, και δεν παραπέμπει στο θεωρητικό πρότυπο της Γενετικής Φωνολογίας. Βλ. και σχετική συζήτηση στο Bermúdez Otero (2007).

Αυτές παρουσιάζουν είτε μόνο το φαινόμενο της αποβολής (χαρακτηρίζονται και ως 'Ημιβόρειες') είτε μόνο αυτό της ανύψωσης (Κοντοσόπουλος 2001: 120-2).

Αναλυτικότερα, οι Βόρειες διάλεκτοι μιλιούνται στο βόρειο μισό της ηπειρωτικής Ελλάδας, από τη βόρεια ακτή του Κορινθιακού κόλπου μέχρι τα βόρεια σύνορα της χώρας, με εξαίρεση το νομό Θεσπρωτίας και κάποιες μακεδονικές περιοχές. Στην νησιωτική Ελλάδα, Βόρειες διάλεκτοι μιλιούνται στο βόρειο μισό της Εύβοιας, στις Βόρειες Σποράδες, στα νησιά Λέσβο, Ίμβρο, Θάσο, Λήμνο, Σαμοθράκη, Σάμο⁷, καθώς και σε ένα τμήμα της Άνδρου (Πισωμεράες) και της Τήνου. Μέχρι την ανταλλαγή πληθυσμών του 1922, Βόρεια διάλεκτος μιλιόταν σε ορισμένα ελληνόφωνα τμήματα της Τουρκίας: στο δυτικό μισό της Ανατολικής Θράκης, στα βορειοδυτικά παράλια της Μ. Ασίας, καθώς και σε μερικά σημεία των μικρασιατικών ακτών της Προποντίδας. Επίσης, μέχρι το 1916 Βόρεια διάλεκτο μιλούσαν σε πολλές ελληνόγλωσσες περιοχές της Ανατολικής Ρωμυλίας (σημερινής νοτιοανατολικής Βουλγαρίας) (Κοντοσόπουλος 2001: 94, Χατζιδάκις 1905: 250).

Ημιβόρειες διάλεκτοι είναι αυτές της Σκύρου, της Μυκόνου, των Λευκών Πάρου, της Καστοριάς, της Βούρμπιανης Ιωαννίνων, της Λευκάδας, ορισμένων χωριών στην περιοχή της Πρέβεζας, της Δεσφίνας Παρνασσίδος, του ανατολικού τμήματος της Ανατολικής Θράκης, της Ανατολικής Ρωμυλίας (με κέντρο την Αγχίαλο και τη Μεσημβρία) και της Αρτάκης Προποντίδας (Κοντοσόπουλος 2001: 111). Αντίστροφες Ημιβόρειες διάλεκτοι είναι αυτές της Νάουσας, του Λιβισιού και της Μάκρης στα ΝΔ παράλια της Μ. Ασίας, οι οποίες εμφανίζουν μόνο το φαινόμενο της ανύψωσης, αλλά όχι αυτό της αποβολής (Κοντοσόπουλος 2001: 112).

Αξίζει να επισημανθεί ότι ακόμη και οι διάλεκτοι που κατατάσσονται στις (πρωτοτυπικές) Βόρειες, όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω, παρουσιάζουν μεταξύ τους αρκετές αποκλίσεις, που αφορούν το βαθμό στον οποίο εφαρμόζουν την ανύψωση και την αποβολή. Έτσι, για παράδειγμα, άλλες αποβάλλουν τα άτονα /i/ /u/ μόνο στο τέλος της λέξης, ενώ άλλες τα αποβάλλουν και στο μέσο της λέξης (Κοντοσόπουλος 2001: 94)⁸. Επίσης, σε πολλές διαλέκτους, η ύπαρξη τύπων μιας

---

⁷ Στη Σάμο, αν και βρίσκεται νοτιότερα γεωγραφικά, μιλιέται Βόρεια Διάλεκτος από τον 15^ο αιώνα, λόγω εποικισμού του νησιού από το Βορρά.

⁸ Ο Κοντοσόπουλος (2001: 94) χαρακτηρίζει τις Βόρειες διαλέκτους που αποβάλλουν τα υψηλά φωνήεντα και στο μέσο της λέξης ως Βόρειες διαλέκτους 'αυστηρού τύπου'. Ωστόσο, η χρήση του όρου 'αυστηρός' έχει χρησιμοποιηθεί και με άλλες σημασίες για τις Βόρειες διαλέκτους. Κατά τον Ανδριώτη (1931, 1933β), 'αυστηρού τύπου' Βόρειες διάλεκτοι είναι αυτές που αποβάλλουν τα δευτερογενή ή νόθα

λέξης με τονισμένο υψηλό φωνήεν μπορεί να αποτρέψει αναλογικά την αποβολή του υψηλού φωνήεντος και σε τύπους της λέξης, όπου το φωνήεν είναι άτονο, όπως δείχνουν και τα ακόλουθα παραδείγματα (Χατζιδάκις 1905: 262)⁹:

(4)

Τύποι από επίδραση της αναλογίας	Τύποι με αποβολή
<i>Βελβενδός</i> : ριξεά ¹⁰ (<ρίχνω)	<i>Σιάπισα</i> : ρξεά
πυκνά (<πύκνασα)	πκνά
πισουκεράτι (<πίσου)	<i>Μεσολόγγι</i> : πσουκεράτι
τυρί (<ξιρουτύρι, γιδουτύρι)	τρί
<i>Ήπειρος/Μακεδονία</i> : σουβλί (<σούβλα)	σφλί, σφλίζω
<i>Λοκρίδα</i> : ξακουστός, ἄκουσα (<άκούω)	ξακστός, ἄκσα
(έ)ξάμηνο (<μῆνας)	ξάμνο
ἄλειψα (<ἀλείφω)	ἄλψα
βουτώ (<(έ)βούτ(η)σα)	βτώ
κότσυφας (<κοτσύφι)	κότσ,φας
εὐκή (<εὐκουμι)	<i>Σκόπελος</i> : ἰφκή
γευτή (<(έ)γεύτκα)	γιφτή

Η αναλογία αποτρέπει, επίσης, την ανύψωση σε διαλέκτους όπως αυτή του Λιβισίου, η οποία εφαρμόζει μόνο ανύψωση και όχι αποβολή. Έτσι, στον «κανόνα» της ανύψωσης αντιτάσσονται αρκετές «εξαιρέσεις», που ερμηνεύονται με αναλογία, όπως δείχνουν τα παραδείγματα στο (5) (Χατζιδάκις 1905: 261):

(5)

υψηλά φωνήεντα. Ο Συμεωνίδης (1977), από την άλλη, χαρακτηρίζει αυστηρές τις διαλέκτους που εμφανίζουν και ανύψωση και αποβολή, σε αντίθεση με τις λιγότερο αυστηρές, που εμφανίζουν μία από τις δύο διαδικασίες, όπως, π.χ., κάνουν οι Ημιβόρειες.

⁹ Κατά τη χρήση παραδειγμάτων από άλλες μελέτες, ακολουθείται το σύστημα που χρησιμοποιείται στην εκάστοτε μελέτη για τη μεταγραφή των παραδειγμάτων αυτών (π.χ. ιστορική ορθογραφία, φωνητική μεταγραφή κ.λπ.).

¹⁰ Ο Χατζιδάκις υποστηρίζει ότι τα φωνήεντα που έχουν αποβληθεί αφήνουν συχνά ένα ίχνος («λείψανον»), το οποίο το σημειώνει ως δείκτη.

όπως	κατά το	πώς
πάλεμαν		παλεύω
ξισπάθωμαν		ξισπαθώνου
πάγωμαν		παγώνου
όλοτελα		όλους, τέλους
όλόμπρωτα		όλους, πρώτα
μυλόπετρα		πέτρα
μοναχός		μόνους
νεογέννητους		νέος

Στην ίδια διάλεκτο παρατηρείται και ο αντίστροφος εξομαλισμός κάποιων λέξεων, π.χ.: βρούχενους αντί βρόχινους κατά το βρουχή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένες λέξεις όπως το ξίχωρα, όπου επενεργεί η αναλογία και προς τις δύο κατευθύνσεις: έτσι, το άτονο /o/ δεν ανυψώνεται, αναλογικά προς τονισμένους τύπους, π.χ.: χώρα, ενώ το /e/ στο πρόθημα ξε- ανυψώνεται, αν και τονισμένο, προφανώς, υπό την επίδραση τύπων όπως το ξισπαθώνου που είδαμε παραπάνω, όπου το ξε- δεν τονίζεται.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο διαφέρουν μεταξύ τους οι Βόρειες διάλεκτοι είναι η αλληλεπίδραση ανύψωσης και αποβολής. Πρωτοτυπικά, τα δευτερογενή (στη βιβλιογραφία έχουν χαρακτηριστεί και ως 'νόθα') [i] και [u], δηλαδή, αυτά τα οποία έχουν προέλθει από ανύψωση των μέσων φωνηέντων, δεν αποβάλλονται. Ωστόσο, αυτό δεν ισχύει για όλες τις Βόρειες διαλέκτους (βλ. ενδεικτικά Ανδριώτη 1931, 1933β, Μαργαρίτη 1977). Τα παρακάτω παραδείγματα είναι ενδεικτικά της αποβολής των δευτερογενών [i] και [u] (Χατζιδάκης 1905: 261):

(6)

παιδάκι > πιδάκι > πδάκι (Μεσολόγγι)
 ανάσκελα > ανάσκιλα > ανάσκ'λα (Βελβενδός)
 αίματωμένος > ματουμένους > ματμένους (Σέρρες)
 είδωλον > είδουλου > είδλου (Λοκρίδα)

Τέλος, σε αρκετές διαλέκτους απαντούν φαινόμενα *υπερδιόρθωσης*, κατά τα οποία παρατηρείται η αντικατάσταση τονισμένων /i/ και /u/ από [e] και [o], όπως δείχνουν τα ακόλουθα παραδείγματα (Χατζιδάκις 1905: 262):

(7)

αυτέ, γιατρέ, καλέ	αντί	αυτόι, γιατροί, καλοί
ἔσα		ἴσα
ἰσκένουμου		αἰσχύνομαι
ἔδρους		ἴδρωσ
μέλα		ὀμίλει
ὀρτέκα		ὀρτύκι
(τους) οὐρανός, πειρασμός		οὐρανοῦσ πειρασμοῦσ
κόφισις		κούφισις
κουδόνιν		κουδούνιν
τόμπανουν		τούμπανον
σπέτι		σπίτι

Τα φαινόμενα της ανύψωσης και της αποβολής παρατηρούνται και στις διαλέκτους του Πόντου. Η ανύψωση εκεί παρατηρείται σε αισθητά μικρότερη κλίμακα, εν σχέσει με τις Βόρειες διαλέκτους, και συχνά ελέγχεται από τη θέση του φωνηέντος σε σχέση με την τονισμένη συλλαβή (το φωνήεν που ανυψώνεται βρίσκεται αμέσως πριν ή και μετά την τονισμένη συλλαβή) και από το φωνητικό περιβάλλον (τα φωνήεντα ανυψώνονται συνήθως όταν γειτνιάζουν με υγρά ή ἔρρινα σύμφωνα /l, n, r, m/). Παραθέτουμε μερικά ενδεικτικά παραδείγματα (Οικονομίδης 1958: 24-25):

(8)

κιφάλ' < κεφάλι
άνιμίδα < άνέμη
στινός < στενός
μουγλίν < μοχλίν, μοχλός
βουλικά < βολικά
μουχτερός < μοχθηρός

Όπως στις διαλέκτους του Πόντου, έτσι και σε αρκετές της Μικράς Ασίας η εφαρμογή της ανύψωσης και της αποβολής ελέγχεται από διάφορους φωνολογικούς και μορφολογικούς περιορισμούς. Για παράδειγμα, η διάλεκτος της Σίλλης εμφανίζει μόνο ανύψωση κυρίως σε κλιτικά επιθήματα, ορισμένες διάλεκτοι της Καππαδοκικής εμφανίζουν ανύψωση και αποβολή κυρίως στην τελική συλλαβή της λέξης). Σύμφωνα με τον Horrocks (1997: 213), η ύπαρξη τέτοιων περιορισμών στις διαλέκτους αυτές υποδεικνύει ότι τα φαινόμενα αυτά δεν συνδέονται με τα αντίστοιχα των Βορείων διαλέκτων, αλλά, αντίθετα, ότι πρόκειται για μια σχετικά πρόσφατη και ανεξάρτητη μεταβολή της Μικρασιατικής Κοινής. Η άποψη αυτή θα συζητηθεί στη συνέχεια, στην ενότητα που αφορά την ιστορική εξέλιξη της ανύψωσης.

2.2. Άλλα φαινόμενα ανύψωσης στις Νεοελληνικές διαλέκτους

Όπως δείξαμε παραπάνω, η ανύψωση των μέσων φωνηέντων είναι στενά συνδεδεμένη με τις Βόρειες διαλέκτους. Είναι, λοιπόν, εν πολλοίς άγνωστο ότι ανάλογα φαινόμενα έχουν παρατηρηθεί και στις Νότιες διαλέκτους, χωρίς, βέβαια, να παρουσιάζουν ανάλογη κανονικότητα. Παρά το γεγονός ότι σήμερα δεν φαίνεται να εξακολουθεί να είναι ενεργή αυτή η μεταβολή, αρκετοί τύποι με ανυψωμένα μέσα φωνήεντα εμφανίζονταν στις διαλέκτους των νησιών του (νότιου) Αιγαίου, τουλάχιστον μέχρι τον 18^ο αιώνα, ενδεικτικά (Dieterich 1908: 28-29 & 38-39):

(9)

κιλαδῶ < κελαδῶ (Ρόδος)

λιπίδα < λεπίδα (Κως)

πιζοβόλος < πεζοβόλος (Κάλυμνος, Κως, Σύμη)

πιπόνι < πεπόνι (Σύμη, Ρόδος)

χιλιδόνι < χελιδόνι (Κάλυμνος, Σύμη, Ρόδος, Μύκονος)

ἀχιλώνα/ χιλώνα < χελώνα (Σύμη/ Μύκονος)

γουμάρι < γομάρι (Σύμη)

ζουφός < ζοφός (Λέρος)

κουμμάτια < κομμάτια (Σέριφος)
μετακουμίζω < μετακομίζω (Σέριφος)

Το φαινόμενο εμφανίζεται ακόμα και σε τονισμένο /o/, π.χ.: μαντραγούρας < μαντραγόρας (Λέρος), σκούνη < σκόνη (Σάμος).

Επίσης, υπάρχει ένα φαινόμενο ανύψωσης που αφορά τόσο τις Βόρειες όσο και τις Νότιες διαλέκτους. Παραδοσιακά, το φαινόμενο αυτό αναφέρεται ως μετατροπή του {ω} σε {ου} και θεωρείται ανεξάρτητο από την ανύψωση. Αφορά λέξεις κυρίως της Αρχαίας Ελληνικής, οι οποίες έχουν κληροδοτηθεί στη Νεότερη Ελληνική με τη μεταβολή αυτή. Αρκετές από αυτές τις λέξεις έχουν κληρονομηθεί από την Κοινή Νέα Ελληνική, π.χ.: κουδούνι < κώδων, σκουλήκι < σκώληξ, κουπί < κωπίον, βουβός < βωβός¹¹. Στις Νότιες διαλέκτους απαντούν και άλλοι τύποι, οι οποίοι δεν πέρασαν στην Κοινή (βλέπουμε, μάλιστα, ότι η μεταβολή αυτή μπορεί, επίσης, να εμφανιστεί σε τονισμένες συλλαβές), π.χ. (Dieterich 1908: ό.π.):

(10)

πούμα < πώμα (Σίφνος)
άνούφελος < άνώφελος (Αστυπάλαια)

Το κριτήριο που πρότεινε ο Γ. Χατζιδάκις (1905: 255 & 259) για να διακρίνει αυτή τη μεταβολή από την ανύψωση των Βορείων διαλέκτων είναι ότι το [u] που προκύπτει από αυτή τη μεταβολή αποβάλλεται στις Βόρειες διαλέκτους, π.χ.: κώδων > κωδώνιον > κουδούνι > κδούνι. Αν το [u] είχε προκύψει από ανύψωση του /o/ στις Βόρειες διαλέκτους, δεν θα αποβαλλόταν, ως δευτερογενές¹². Επομένως, οι Βόρειες διάλεκτοι κληρονόμησαν τις λέξεις αυτές αφότου είχαν υποστεί τη μεταβολή του /o/ σε [u].

---

¹¹ Για πολλές από τις λέξεις αυτές χρησιμοποιούνται και οι παλαιότεροι τύποι, είτε ως θέματα στη σύνθεση και την παραγωγή, π.χ.: *κωπηλασία*, *μεταξοσκώληκας*, είτε ως λέξεις-συνθετικά σε χαλαρά πολυλεκτικά σύνθετα, π.χ.: *βωβός κινηματογράφος*.

¹² Αντίστοιχα, τύποι των Βορείων διαλέκτων που φαίνεται ότι 'αντιστέκονται' στην αποβολή, όπως: νιρό, κίρι, θιριό, γιρός, μιρί, θιμωνιά δεν ερμηνεύονται από τον Χατζιδάκι (1905: 255) ως προερχόμενοι από τους αντίστοιχους αρχαιοελληνικούς με η, αλλά από τους μεσαιωνικούς με ε.

2.3. Συμπερασματικά

Στην ενότητα αυτή παρουσιάσαμε την γεωγραφική κατανομή της ανύψωσης και εξετάσαμε τις διαφοροποιήσεις που προκύπτουν, ανάλογα με τους όρους εφαρμογής της ανύψωσης. Επίσης, δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στην ποικιλία που απαντά μέσα στην ομάδα των Βορείων διαλέκτων. Συμπερασματικά, αξίζει να αναφερθούμε στην άποψη που έχει διατυπωθεί ότι η διάκριση σε Βόρειες και Νότιες διαλέκτους είναι η εντυπωσιακότερη διαλεκτική διαφοροποίηση των διαλέκτων του ελλαδικού χώρου. Πράγματι, εξαιτίας της ανύψωσης φωνηέντων, οι Βόρειες διάλεκτοι έχουν διαμορφώσει ένα πολύπλοκο σύστημα φωνηέντων, καθώς πραγματώνουν φωνητικά πέντε φωνήεντα ([a, e, o, i, u]) σε τονισμένες θέσεις, όπως και οι Νότιες, αλλά μόνο τρία ([a, i, u]) σε άτονες (Συμεωνίδης 1977: 69)¹³. Επιπλέον, η ανύψωση προκαλεί σημαντικές συνέπειες στη μορφολογία των Βορείων διαλέκτων, αφού το φαινόμενο κάθε άλλο παρά ανεπηρέαστο αφήνει το σχήμα της ονοματικής και ρηματικής κλίσης, το οποίο καταλήγει να διαφέρει ριζικά από αυτό των Νοτίων διαλέκτων (βλ. και Χατζιδάκι 1905: 264-5, για τη ρηματική κλίση βλ. Ralli 2006a).

Συζητήθηκαν, επίσης, φαινόμενα ανύψωσης που απαντούν σε πιο περιορισμένη κλίμακα. Σε αυτά και στη σχέση τους με την ανύψωση των Βόρειων διαλέκτων θα γίνει αναφορά στις ενότητες που αφορούν τη χρονολόγηση της ανύψωσης και τους τρόπους εξάπλωσης της φωνολογικής μεταβολής. Ωστόσο, πρέπει να διευκρινιστεί ότι όταν αναφερόμαστε στον όρο ανύψωση χωρίς περαιτέρω διευκρίνιση εννοούμε είτε την ανύψωση των Βόρειων διαλέκτων είτε το φαινόμενο γενικά, χωρίς να μας ενδιαφέρει το συγκεκριμένο είδος ή η γεωγραφική του κατανομή.

---

¹³ Αν συνυπολογιστεί και η εφαρμογή της αποβολής, οι συνέπειες στη Φωνολογία των Βορείων διαλέκτων είναι ακόμη μεγαλύτερες, γιατί: α) μπορεί να υπάρχει οποιοδήποτε σύμφωνο (ή ακόμη και συμφωνικό σύμπλεγμα) στο τέλος της λέξης, κάτι που γενικά δεν επιτρέπει η φωνοτακτική δομή της Ελληνικής, β) δημιουργούνται δευτερογενή συμπλέγματα συμφώνων, που επίσης δεν προβλέπονται από τη φωνοτακτική δομή της Ελληνικής και γ) δημιουργείται πλήθος ομωνύμων λέξεων, π.χ.: ο τύπος /fto/ μπορεί να αντιστοιχεί σε /fi'to/ ή και /vu'to/ με αφομοίωση ηχηρότητας του συμπλέγματος /vt/ (βλ. και Browning 1983: 121, Newton 1972: 184, Συμεωνίδη 1977).

3. Διαχρονική εξέταση της ανύψωσης φωνηέντων στην Ελληνική

3.0. Εισαγωγικά: Προβλήματα και μέθοδοι χρονολόγησης

Αναπόσπαστο τμήμα μιας διαχρονικής έρευνας είναι η χρονολόγηση του φαινομένου υπό εξέταση. Ωστόσο, συχνά είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια ο χρόνος κατά τον οποίο έκανε τις πρώτες της εμφανίσεις μια μεταβολή. Η δυσχέρεια αυτή επιβάλλεται στην Ιστορική Γλωσσολογία από το ίδιο το αντικείμενο μελέτης της, που είναι τα κείμενα (ή 'γραπτές γλώσσες', σύμφωνα με το χαρακτηρισμό της S. Fleischman), τα οποία χαρακτηρίζονται από μια σειρά ιδιομορφιών σε σχέση με τις ζωντανές ομιλούμενες γλώσσες (Fleischman 2000: 34-5, Manollesou 2008: 65). Ένα βασικό εμπόδιο είναι η έλλειψη φυσικών ομιλητών, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποφανθούν για τη γραμματικότητα ή μη ενός τύπου και να πληροφορήσουν το μελετητή για τα επίπεδα ύψους στα οποία χρησιμοποιείται ο τύπος αυτός. Ο μελετητής, λοιπόν, της διαχρονίας της γλώσσας δεν έχει στη διάθεσή του, παρά μόνο θετικές ενδείξεις για το τι είναι γραμματικό σε μια γλώσσα στη χρονική περίοδο την οποία μελετά, ενώ οι αρνητικές ενδείξεις για τη γραμματικότητα απουσιάζουν.

Επιπλέον, ο αριθμός των κειμένων που έχουν φτάσει στα χέρια μας είναι πεπερασμένος και το είδος των περισσότερων από αυτά τα κείμενα είναι συχνά το λιγότερο κατάλληλο για γλωσσική έρευνα: κείμενα που θεωρούνται σημαντικά από φιλολογική άποψη, τις περισσότερες φορές γραμμένα από ανθρώπους που προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα (λόγω έλλειψης οργανωμένης εκπαίδευσης, λίγοι ήταν οι εγγράμματοι άνθρωποι στους περασμένους αιώνες) και που ευθυγραμμίζονταν με τη γλωσσική νόρμα. Αν σε αυτά προστεθεί η εκ των πραγμάτων συντηρητικότερη φύση του γραπτού λόγου, όπου οι καινοτομίες του προφορικού λόγου δεν έχουν θέση, καθώς και τα διάφορα στάδια επεξεργασίας (διάβαζε: διόρθωσης) που έχουν υποστεί σε διαφορετικές χρονικές περιόδους τα κείμενα, τότε γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι μειώνονται πολύ οι πιθανότητες να βρούμε καταγεγραμμένη μια μεταβολή τη χρονική περίοδο κατά την οποία συντελείται.

Ειδικότερα για τη μελέτη της Ελληνικής, πρέπει κανείς να συνυπολογίσει τη διπλή γλωσσική παράδοση, λόγια και δημώδη, η οποία μεγάλωνε ακόμη περισσότερο την απόσταση ανάμεσα στο γραπτό και τον προφορικό λόγο. Επίσης, η χρονολόγηση των περισσότερων διαλεκτικών διαφοροποιήσεων του Μεσαίωνα είναι ιδιαίτερα δύσκολη, λόγω της απουσίας σχετικών 'διαλεκτικών κειμένων' (Horrocks 1997: 212). Η εικόνα που έχουμε για τη Μεσαιωνική Ελληνική περιπλέκεται περισσότερο, αν λάβουμε υπόψη ότι πολλά από τα χαρακτηριστικά που τεκμηριώνονται κατά την περίοδο αυτή προϋπήρχαν ήδη από την ελληνιστική ή τη ρωμαϊκή περίοδο, οπότε, η όποια γνώση έχουμε για τις μεταβολές της μεσαιωνικής γλώσσας δεν νοείται παρά ως μια *αφαίρεση* που συνίσταται στη συγκέντρωση των δημωδών τύπων που απαντούν μαζί με λόγιους τύπους και υπερδιορθώσεις στα λίγα δημώδη κείμενα που διαθέτουμε (Adrados 2003).

Από την άλλη, όταν, παρά τις δυσκολίες, εντοπιστεί μια γλωσσική καινοτομία, πρέπει να πληρούνται ορισμένα κριτήρια για να μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια (Manolessou 2008: 77). Καταρχάς, πρέπει να αποκλειστεί η πιθανότητα να πρόκειται για παρέμβαση κάποιου αντιγραφέα ή εκδότη. Δεύτερον, δεν πρέπει να μεσολαβεί τεράστιο χρονικό διάστημα ανάμεσα στην υποτιθέμενη πρώτη και τις επόμενες εμφανίσεις της μεταβολής. Τέλος, αν πρόκειται για μια μεταβολή που σημειώνεται στο πλαίσιο της διαλεκτικής διαφοροποίησης, είναι προτιμότερο να αντιστοιχεί με την τρέχουσα διαλεκτική ποικιλία. Είναι εύλογο ότι τα κριτήρια αυτά σε συνδυασμό με τα προβλήματα της διαχρονικής έρευνας που περιγράφηκαν παραπάνω, καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη τη χρονολόγηση μιας μεταβολής.

3.1. Ανασκόπηση των προτάσεων για τη χρονολόγηση της ανύψωσης

Η χρονολόγηση της ανύψωσης φωνηέντων στην Ελληνική απασχολεί τους μελετητές ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, χωρίς να υπάρχει συμφωνία ως προς το ποιο είναι το *terminus post quem* για την εμφάνιση του φαινομένου. Αρχικά, είχε επιχειρηθεί σύνδεση του φαινομένου με τις Αιολικές Διαλέκτους της Αρχαίας Ελληνικής (Thumb 1885, Τσοπανάκης 1994, από Horrocks 1997). Η άποψη αυτή στηρίζεται σε σχηματισμούς της Αρχαίας Θεσσαλικής διαλέκτου του 3^{ου} αιώνα π.Χ., οι οποίοι εντοπίζονται σε επιγραφικά κείμενα και υποδεικνύουν μια κλειστότερη

προφορά των μέσων φωνηέντων, π.χ.: *Πετθαλοῦν και τοῦν ἄλλουν Ἑλλάουν* (απτ.: Θεσσαλῶν και τῶν ἄλλων Ἑλλήνων).

Παρόλα αυτά, οι περισσότεροι μελετητές συγκλίνουν στην τοποθέτηση της πρώτης εμφάνισης της ανύψωσης φωνηέντων στο Μεσαίωνα, οπότε πολλές από τις χαρακτηριστικές διαλεκτικές διαφοροποιήσεις της Νέας Ελληνικής άρχισαν να αναπτύσσονται έντονα, λόγω της συνεχώς αυξανόμενης αδυναμίας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας να ασκήσει έλεγχο σε μεγάλα τμήματα της (πρώην) επικράτειάς της (Horrocks 1997: 212). Ωστόσο, εξαιτίας των δυσκολιών που παρουσιάζονται κατά την προσπάθεια χρονολόγησης μιας μεταβολής (βλ. προηγούμενη ενότητα), η απόκλιση μεταξύ των προτεινόμενων χρονολογήσεων αγγίζει τους οκτώ αιώνες, αφού η αρχή της ανύψωσης τοποθετείται από διαφορετικούς μελετητές μεταξύ του 5^{ου} και του 16^{ου} μ.Χ. αιώνα! Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται συνοπτικά οι κυριότερες προτάσεις για τη χρονολόγηση του φαινομένου, μαζί με τα κύρια επιχειρήματα των υποστηρικτών τους, καθώς και την κριτική που έχει ασκηθεί ανά περίπτωση (τα στοιχεία του πίνακα αντλήθηκαν από τους: Ανδριώτη 1933α, Horrocks 1997, Κοντοσόπουλο 2001, Μπαμπινιώτη 1977 και Χατζιδάκι 1905 και 1927):

Χρον.	Μελετ.	Επιχειρήματα	Κριτική
3 ^{ος} π.Χ. αι.	Thumb (1885), Τσοπανάκης, Dieterich	Σε επιγραφές της Αιολικής διαλέκτου της Θεσσαλίας απαντούν τύποι, όπως: <i>ἐψάφισται</i> (απτ. ἐψήφισται), <i>ἐλέστειν</i> (απτ. ἐλέσθαι), <i>χούρα</i> (απτ. χώρα), <i>ἔδουκε</i> (απτ. ἔδωκε), <i>ἐπινουείσουμεν</i> (απτ. ἐπινοήσωμεν), <i>τοῦν πολιτάουν</i> (απτ. τῶν πολιτῶν)	1) Ο Horrocks (1997) υποδεικνύει κάποια φωνολογικά φαινόμενα συνηγορούν υπέρ της ύστερης εφαρμογής της ανύψωσης, π.χ.: σε διαλέκτους που ουρανικοποιούν σύμφωνα πριν από [i], αλλά όχι και πριν από [e], δεν γίνεται ουρανικοποίηση των συμφώνων πριν από ανυψωμένο /e/. 2) Ο Χατζιδάκις (1905) δέχεται ότι η τροπή του {ω} σε {ου} ήταν χαρακτηριστικό της αρχαίας Θεσσαλικής διαλέκτου, ωστόσο επισημαίνει ότι η ανύψωση των Βόρειων διαλέκτων των δεν διαχωρίζει ανάμεσα σε /o/ προερχόμενο από μακρό ή σε /o/ προερχόμενο από βραχύ.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

5 ^{ος} -6 ^{ος} μ.Χ. αι.	Meyer, Thumb (1901), Μπαμπινιώτης	1) Γραπτές μαρτυρίες από επιγραφές του ελλαδικού, αλλά και μικρασιατικού χώρου που ανάγονται στον 5 ^ο -6 ^ο αιώνα: <i>ΐάκουβος</i> (αντί ΐάκωβος), <i>Άμουργός</i> (αντί Άμοργός), <i>Λευκουσία</i> (αντί Λευκωσία), <i>Βελισαρίου</i> (αντί Βελισαρίου) κ.λπ. 2) Η μεγάλη γεωγραφική εξάπλωση της μεταβολής προϋποθέτει τη μεσολάβηση αρκετού χρόνου	
9 ^{ος} μ.Χ. αι.	Beshevliev	Στις πρωτοβουλγαρικές επιγραφές απαντούν οι τύποι <i>Γρικοί</i> (αντί Γραικοί) και <i>γρικιστί</i> (αντί γραικιστί)	Ο Χατζιδάκις (1927) θεωρεί τους τύπους μεμονωμένους και ίσως αναλογικούς σχηματισμούς προς την κατάληξη <i>-ικος</i> .
10 ^{ος} μ.Χ. αι.	Αναγνωστόπουλος	Η ευρεία γεωγραφική επέκταση του φαινομένου μαρτυρά ότι τα χαρακτηριστικά των Βόρειων Διαλέκτων διαμορφώθηκαν αρκετά πριν την άλωση της Κων/πολης από τους Φράγκους (1204)	
11 ^{ος} μ.Χ. αι.	Κουκουλές	Έχει συγκεντρώσει ένα σώμα κειμένων (προικοσύμφωνα, δωρητήρια έγγραφα, κτηματολογικά έγγραφα, αγιορείτικα έγγραφα κ.λπ.) από το βορειοελλαδικό χώρο, το οποίο περιλαμβάνει τύπους που φέρουν τη μεταβολή, π.χ.: <i>πενθηρός</i> (αντί πενθερός), <i>δίδουμι</i> (αντί δίδωμι), <i>περισσουτέραν</i> (αντί περισσοτέραν), κ.λπ.	
	Hoirrocks	Αλληλεπίδραση της ανύψωσης και της αποβολής με άλλα φωνολογικά φαινόμενα, για τη χρονολόγηση των οποίων έχουμε ενδείξεις, όπως: ουρανικοποίηση των συμφώνων, ανομοίωση του τρόπου άρθρωσης των μη ηχηρών αποφρακτικών συμφώνων και η αφομοίωση του τρόπου των ηχηρών στιγμικών σε ηχηρά τριβόμενα	

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

12 ^{ος} μ.Χ. αι.	Ανδριώτης, Κοντοσόπουλος	<p>1) Τα δάνεια από την Ελληνική που εντοπίζονται στην Αρωμουνική δεν παρουσιάζουν τη μεταβολή, οπότε η εγκατάσταση των Αρωμούνων μεταξύ του 8^{ου} και του 10^{ου} αιώνα είναι terminus post quem</p> <p>2) Η ανύψωση της διαλέκτου του Καρδέτο της Απουλίας προέκυψε από την εγκατάσταση Ελλήνων από τον βορειοελλαδικό χώρο μετά το 1147.</p>	<p>1) Ο Μπαμπινιώτης (1977) καταρρίπτει το επιχείρημα της Αρωμουνικής: αφενός δεν υπήρξε κάθοδος Αρωμούνων (αντίθετα η Αρωμουνική ήταν μια από τις νησίδες λατινογλωσσίας στον βορειοελλαδικό χώρο από τα ρωμαϊκά χρόνια), αφετέρου η Αρωμουνική έχει πληθώρα λέξεων με ανύψωση.</p> <p>2) Η Manolessou (2008) επισημαίνει ότι για να συνδέονται ιστορικά δύο φαινόμενα είναι προτιμότερο να ταιριάζει η γεωγραφική τους κατανομή. Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι τα δεδομένα της Κ. Ιταλίας αντιστοιχούν στο ίδιο φαινόμενο με αυτό που εντοπίζεται στις Β. Διαλέκτους.</p>
16 ^{ος} μ.Χ. αι.	Χατζιδάκις	<p>Στην έκδοση της δημώδους μετάφρασης της Πεντατεύχου από τα Εβραϊκά (Κων/πολη 1545) απαντούν τύποι όπως: <i>σύννιφο</i> (αντί σύννεφο), <i>όριξη</i> (αντί όρεξη), <i>ίπι</i> (αντί επί), <i>ζουνάρια</i> (αντί ζωνάρια)</p>	<p>Ο Ανδριώτης (1933α) υποστηρίζει ότι αφενός οι τύποι είναι μεμονωμένοι, αφετέρου μπορεί να πρόκειται για λάθη, αφού η συγκεκριμένη έκδοση είναι γραμμένη με εβραϊκούς χαρακτήρες.</p>

Πίνακας 1

Μια αντίφαση που παρατηρείται σε αρκετές από τις μελέτες που υποστηρίζουν τη μεσαιωνική προέλευση της ανύψωσης είναι ότι διατηρούνται κάποιες επιφυλάξεις και θεωρείται πιθανό οι αρθρωτικές συνήθειες της Αρχαίας Θεσσαλικής διαλέκτου να μεταφέρθηκαν στην Κοινή του Βορρά, με αποτέλεσμα οι διαφορές μεταξύ Βορείων και Νοτίων Διαλέκτων να χρονολογούνται στα αρχαία χρόνια (Adrados 2003, Μπαμπινιώτης 2002). Μάλιστα, ο Adrados (2003) υποστηρίζει ότι η επίδραση της Ελληνιστικής Κοινής δεν ήταν ισοπεδωτική, οπότε οι διάλεκτοι, κυρίως οι απομακρυσμένες, διατήρησαν κάποιους αρχαϊσμούς.

Η άποψη αυτή ανταποκρίνεται σε γενικές γραμμές στην πραγματικότητα, αφού εντοπίζονται αρχαϊσμοί σε ορισμένες Νεοελληνικές διαλέκτους, όπως τα Τσακωνικά ή τα Ποντιακά (Trudgill 2003). ωστόσο, είναι αμφίβολο το κατά πόσον ένα φαινόμενο που είναι σήμερα τόσο εξαπλωμένο στις Νεοελληνικές διαλέκτους μπορεί να έχει τις ρίζες του σε έναν αρχαϊσμό, ο οποίος κατάφερε να διατηρηθεί παρά την επέλαση της Ελληνιστικής Κοινής και να επιβιώσει μέσα στους αιώνες, χωρίς, όμως, κάτι τέτοιο να στηρίζεται και από γραπτές μαρτυρίες. Επίσης, δεν είναι ξεκάθαρες οι συνθήκες κάτω από τις οποίες μπορεί ένας τέτοιος αρχαϊσμός να γενικεύτηκε και να επικράτησε σε

τόσες πολλές διαλέκτους. Άλλωστε, είναι γενικά παραδεκτό ότι η Μεσαιωνική Ελληνική και οι Νεοελληνικές Διάλεκτοι έχουν ως βάση τους την Ελληνιστική Κοινή και δεν ανάγονται στην Αρχαία Ελληνική.

Ακόμα, η αναγωγή της ανύψωσης στην Αρχαία Θεσσαλική διάλεκτο είναι παρακινδυνευμένη, γιατί δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την ακριβή φωνητική πραγμάτωση των γραφημάτων, τα οποία αποτελούν τις πηγές στη συγκεκριμένη περίπτωση. Σε ανάλογο πνεύμα, ο Χατζιδάκις (1905) παρατηρεί ότι η τροπή του {ω} σε {ου} στην Αρχαία Θεσσαλική διάλεκτο προϋπέθετε την διάκριση μακρού και βραχέος /o/, κάτι που δεν ισχύει στην ανύψωση των Νεοελληνικών διαλέκτων, οπότε δεν μπορούμε να συνδέουμε τα δύο φαινόμενα. Επιπλέον επιχειρήματα υπέρ της ύστερης χρονολόγησης της ανύψωσης μπορούν να αντληθούν από τα φωνολογικά φαινόμενα που αλληλεπιδρούν με αυτή. Ο Horrocks (1997: 212) επισημαίνει ενδεικτικά ότι σε πολλές διαλέκτους που ουρανικοποιούν τα σύμφωνα προ του [i], αλλά όχι και προ του /e/, δεν παρατηρείται ουρανικοποίηση πριν από δευτερογενές [i], δηλαδή [i] που προέρχεται από ανυψωμένο /e/. Φαινόμενα όπως αυτό, σύμφωνα με τον Horrocks, υποδεικνύουν μια καθυστέρηση στην εφαρμογή της ανύψωσης, διότι διαφορετικά, αν η ανύψωση ήταν μια τόσο παλιά μεταβολή, όλα τα [i] (είτε πρωτογενή είτε όχι) θα είχαν ουρανικοποιήσει τα σύμφωνα που προηγούνται. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχουν αρκετά ούτε και πειστικά επιχειρήματα για τη σύνδεση της ανύψωσης με τις Αρχαίες Ελληνικές Διαλέκτους, οπότε δεν κρίνεται σκόπιμο να αναζητηθεί εκεί η αρχή της εφαρμογής της.

3.2. Σύνομη διαχρονική παρουσίαση της ανύψωσης – Χρονολόγηση

Με βάση τα όσα ειπώθηκαν παραπάνω, η αρχή της ανύψωσης πρέπει να αναζητηθεί το νωρίτερο στην Ελληνιστική Κοινή. Η ανύψωση, όπως και άλλες μεταβολές φωνηέντων στην Ελληνική, προϋποθέτει την κατάργηση της προσωδίας, τον *μονοφθογγισμό* των διφθόγγων και τον *ιωτακισμό* (τα οποία έχουν γενικευτεί κατά την Ελληνιστική περίοδο, βλ. και Μπαμπινιώτη 2002), αφού δεν παρατηρείται σήμερα κάποια διαφορά στην κατανομή της εναλλαγής των {ε, αι} και των {ο, ω} με τα {ι, η, ει, οι, υ} και το {ου}, αντίστοιχα. Ωστόσο, δεν υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός σχετικών δεδομένων πριν τον 6^ο αιώνα. Ενδεικτικά, στη *Γραμματική των Ελληνικών Παπύρων*

της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου (Gignac 1976) υπάρχουν λίγες περιπτώσεις όπου εντοπίζεται εναλλαγή του {ε} με {η} και {ι} (Gignac 1976: 244-51):

(11)

δυνάμηθα (αντί δυνάμεθα) PSI 831.27 (4^{ος} αιώνας)
ήγώ (αντί έγώ) POxy. 2187.12 (304 μ. Χ.)
μέρισι (αντί μέρεσι) PFlor. 50.54,91 (268 μ.Χ.)
πριγραφῆ (αντι περιγραφῆ) PSI 1100.16 (161 μ.Χ.)

Επίσης, σε ορισμένες λατινικές λέξεις, το βραχύ ἔ, που κανονικά αποδίδεται με {ε}, μπορεί να υποκατασταθεί από {η}, π.χ.: οὔητρανῶν (από το veteranus) CPR 244.2 (2^{ος}/3^{ος} αιώνας).

Ακόμη πιο περιορισμένη είναι η εναλλαγή του {ο} και του {ω} με το {ου}. Το {ου} χρησιμοποιείται στη θέση του {ω} σποραδικά και μόνο κατά τη μεταγραφή λατινικών λέξεων στη θέση του μακρού ὀ (Gignac 1976: 222). Οι περιπτώσεις όπου το {ου} χρησιμοποιείται στη θέση του {ο} είναι, επίσης, λίγες. Στις περισσότερες, μάλιστα, από αυτές η μεταβολή αφορά επιρρήματα ή αριθμητικά (Gignac 1976: 212-3):

(12)

δεῦρου (αντί δεῦρο) POslo 159.22 (3^{ος} αιώνας)
οὔκτώ (αντί ὀκτώ) PMich. 342.4 (54/55 μ. Χ.), PSI 781.6 (341 μ. Χ.)
ἀπουχῆς (αντί ἀποχῆς) PLond. 139a (ii, 200-1) (48 μ. Χ.)

Επειδή οι εναλλαγές ανάμεσα στα φωνήεντα που μας ενδιαφέρουν έχουν σποραδικό χαρακτήρα και δεδομένου ότι οι πάπυροι που εξετάζονται από τη συγκεκριμένη γραμματική δεν είναι αναγκαστικά γραμμένοι από φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής, το φαινόμενο αποδίδεται από τον Gignac σε *γλωσσική παρεμβολή* (bilingual interference) των ομιλητών.

Η εικόνα φαίνεται να αλλάζει από τον 5^ο μ.Χ. αιώνα και εξής. Τα σχετικά δεδομένα των παπύρων του 6^{ου} αιώνα είναι αισθητά περισσότερα από ό, τι τα δεδομένα των προηγούμενων αιώνων. Επιπλέον, τα Βυζαντινά Χρονικά αποτελούν σημαντική πηγή για την συγκεκριμένη περίοδο, καθώς περιέχουν αρκετά δημώδη στοιχεία (Browning 1983: 55). Στη *Γραμματική των Βυζαντινών Χρονικών* του Psaltes (1913) εντοπίζουμε εναλλαγή του {ε} με {ι} και {η} σε δάνεια από τη Λατινική στη θέση του βραχέος ē (Psaltes 1913: 18-9):

(13α)

σινάτον (<senatus) Porph. de Cer. 165,1; 169,19
Μιζουλάνον (<Mediolanum) Mal. 238,10; 297,22

Ωστόσο, συχνά μια τέτοια εναλλαγή συμβαίνει σε περιβάλλον πριν από οπίσθιο φωνήεν, οπότε πρέπει να υποθέσουμε ότι συμβαίνει στο πλαίσιο της συνίζησης, ή εξαιτίας παρετυμολόγησης (Psaltes 1913: 19):

(13β)

Αύγουσιώνος Glyk. 498,11 (πρβλ. Αύγουστεών Theoph. 181,29)
άντιφόρου (<ante forum, από επίδραση του άντι) Porph. de Cer. 165,17

Εντοπίζονται, επίσης, λίγα παραδείγματα εναλλαγής του {ε} με {η} σε μη λατινικές λέξεις, αλλά περιορίζονται στο παραγωγικό επίθημα –ερός ή σε ό, τι θα μπορούσε να αναλυθεί σαν το συγκεκριμένο επίθημα (Psaltes 1913: 19-20):

(14)

σταθρόν Theoph. Cont. 750,8
Καματηρός Porph de Adm. 177,22
(πρβλ. Καματερός Theoph. Cont 123,3; 369,10; Leo Gramm. 278,4)
Κασσιτηρᾶς Theoph. Cont. 605,6; Theod. 144
(πρβλ. Κασσιπερᾶς Theoph. Cont. 22,12; Leo Gramm. 109,16; 360,18)

Η εναλλαγή του {ου} με τα {ο} και {ω} εντοπίζεται, επίσης, σε δάνειες λέξεις από τη Λατινική (στη θέση του —μακρού συνήθως—ο), αλλά και σε ελληνικές λέξεις σε περιορισμένο βαθμό (Psaltis 1913: 38-43):

(15)

Σκουπίων< Σκοπίων Cedr. II 527,15
Κουρσική Prokop. Gotth. 590,17
φασούλιν Porph. de Cer. 463,18
νουβελίσιμον Leo Gramm. 188,13; 191,3
Μιζουλάνον (<Mediolanum) Mal. 238,10; 297,22

Σημαντική ένδειξη για την εξάπλωση της ανύψωσης στον Πρώιμο Μεσαίωνα αποτελούν και ορισμένα δάνεια της Αρμενικής από την Ελληνική, τα οποία εμφανίζουν ανύψωση. Τα δάνεια αυτά χρονολογούνται τον 7^ο αιώνα (Psaltis 1913: 40): tumar< τομάρι, kat'ulikos< καθολικός. Αυτά, σε συνδυασμό με τα παραπάνω δεδομένα μπορούν να θεωρηθούν ως συμπληρωματικά με εκείνα των ερευνητών που τοποθετούν τη αρχή της ανύψωσης περί τον 6^ο αιώνα (άποψη Meyer, Thumb, Μπαμπινιώτη).

Η ανύψωση εξακολουθεί να απαντά στην Όψιμη Μεσαιωνική Ελληνική, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το λεξικό του Ε. Κριαρά. Η κατανομή της μεταβολής στην Όψιμη Μεσαιωνική είναι πολύ ενδιαφέρουσα, μια και η ανύψωση γενικεύεται τόσο σε λέξεις αρχαιοελληνικής προέλευσης (παραδείγματα στο (16α)), όσο και σε δάνειες λέξεις (παραδείγματα στο (16β)) (όλα τα παραδείγματα αντλήθηκαν από το λεξικό Κριαρά):

(16α)

ἄθρουπος (αντί ἄθρωπος < ἄνθρωπος)
αἶρητικός (αντί αἶρετικός)
ἡτία (αντί αἰτία)
εἶδουλον (αντί εἶδωλον)

ήχμαλωσία (αντί αίχμαλωσία)
κάτιργον (αντί κάτεργον)
κουρίτσι < κόρη
μακιδονίτικος (αντί μακεδονίτικος)
μέτουπτον (αντί μέτωπτον)

(16β)

άβουκάτος (αντί άβοκάτος) < ιταλ. avvocato
άλισφιρίσι (αντί άλισβερίσι) < τουρκ. alıřverıř
βιζίρης (αντί βεζίρης) < τουρκ. vezır
γιασιμίν (αντί γιασεμίν) < τουρκ. yasemin
ίμίρ (αντί έμίρης) < τουρκ. emır
μισάλιν (αντί μεσάλι) < μενσάλιον < μεσν. λατ. mensale

Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι για αρκετές δάνειες λέξεις από τη Λατινική που απαντούν στην Όψιμη Μεσαιωνική, δεν είναι ξεκάθαρο αν η ανύψωση εφαρμόστηκε από την Ελληνική ή αν η λέξη κληρονομήθηκε με την ανύψωση από κάποια ρομανική γλώσσα. Στο (17) παρατίθενται δύο λήμματα από το λεξικό του Ε. Κριαρά, για τα οποία δεν είναι σαφές αν οι τύποι που εμφανίζουν ανύψωση (*κουντεντιάζω/ κουντετιάζω* και *κομουδιάζω/ κουμουδιάζω*) την υπέστησαν αφούτου τους δανείστηκε η Ελληνική ή αν πρόκειται για δάνεια από την Προβηγκιανή, τα οποία ήδη είχαν [u] αντί [o]:

(17)

κομοδιάζω· κομουδιάζω· κουμουδιάζω. Ταχτοποιώ, περιποιούμαι: χέργα και πόδια στέκονται κακά κουμουδιασμένοι (Θρ. Κύπρ. Μ 175). [<βεν. comodar ή προβ. accoumoudar. Τ. κουμουδικιάζω σήμ. κυπρ.]

κουντεντιάζω· κουντεντιάζω· κουντετιάζω. (Ενεργ. και μέσ.) ικανοποιούμαι, είμαι ευχαριστημένος· συμφωνώ: όλοι εκουντεντιάσαν και αφήκαν το βάρος εις τον Ψιχίδην (Μαχ. 3781)· αν ουδέν θελήσει ... να το συγκατεβεί και να κουντετιαστεί (Ασσίζ. 3826). [<γαλλ. contenter - προβ. countentar]

Τέλος, δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστούν περιπτώσεις υπερδιόρθωσης στη χρήση της ανύψωσης στη Μεσαιωνική. Όμως, έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι στην Όψιμη Μεσαιωνική η ανύψωση παρατηρείται ορισμένες φορές και σε τονισμένα φωνήεντα (βλ. παραδείγματα από το λεξικό Κριαρά στο (18)):

(18)

ἀναγκίον (αντί ἀναγκαῖον)
γούνατο (αντί γόνατο)
εἴθισμα (αντί ἔθισμα) (Άσσιζ, 366²⁴)
κούπος (αντί κόπος)

Όσα είπαμε μέχρι τώρα αφορούν την χρονολόγηση και την ιστορική εξέλιξη του φαινομένου της ανύψωσης συνολικά, δηλαδή δεν αφορούν, λ.χ. μόνο τις Βόρειες διαλέκτους. Αντίθετα, λέξεις με ανυψωμένα φωνήεντα εντοπίζονται σε όλο τον ελληνόφωνο χώρο κατά τη Μεσαιωνική περίοδο (βλ. ενδεικτικά τα παραδείγματα από κυπριακά κείμενα στο (17) και το (18)). Επομένως, δεχόμαστε ότι η ανύψωση χρονολογείται στον Πρώιμο Μεσαίωνα (περίπου τον 6^ο αιώνα), αλλά δεν πιστεύουμε ότι εντάσσεται στις μεταβολές της *πρώιμης διαλεκτικής διαφοροποίησης* της Ελληνικής, όπως πρεσβεύει ο Μπαμπινιώτης (1977).

Επιπλέον, δεν έχουμε ξεχωριστή πληροφόρηση για τις διαλέκτους της Μικράς Ασίας και του Πόντου (εκτός από τις επιγραφές που βρέθηκαν στο μικρασιατικό χώρο και χρονολογούνται τον 5^ο-6^ο αιώνα μ. Χ., βλ. Πίνακα 1). Επομένως, δεν έχουμε λόγο να υποθέσουμε ότι τα φαινόμενα ανύψωσης των διαφόρων διαλέκτων έχουν διαφορετική προέλευση, αλλά αντίθετα, ότι πρόκειται για ένα ενιαίο φωνολογικό φαινόμενο, το οποίο αναπτύχθηκε στη Μεσαιωνική Ελληνική, αλλά πιθανόν ακολούθησε διαφορετική εξέλιξη ανά διάλεκτο (ωστόσο, πρβλ. την άποψη του Hogrocks (1997: 213) στην Ενότητα 2.1). Αυτή η υπόθεση θα επανεξεταστεί κάτω από ένα θεωρητικό πλαίσιο στην ενότητα που αφορά την εξάπλωση της φωνολογικής μεταβολής.

Τελειώνοντας, πρέπει να αναφερθούμε και στη μεταβολή του {ω} σε {ου}, η οποία, όπως είπαμε και στην ενότητα 2.2, παραδοσιακά θεωρείται ως διαφορετική και ανεξάρτητη από την ανύψωση, τουλάχιστον αυτή των Βορείων διαλέκτων (Χατζιδάκις 1905: 255 & 259, Psaltes 1913: 40). Σύμφωνα με το Χατζιδάκι (1905: ό.π.), η μεταβολή αυτή χρονολογείται, επίσης, στον Πρώιμο Μεσαίωνα. Οι λέξεις που παρουσιάζουν τη συγκεκριμένη μεταβολή είναι είτε αρχαιοελληνικής προέλευσης είτε δάνειες από τη Λατινική και την Ιταλική, όπως δείχνουν και τα παρακάτω παραδείγματα (από τον Psaltes 1913: 38, 40):

(19)

κουνάριον (< κωνάριον) Theoph. Cont. 142,2
κλουβίον (<κλωβίον) Theoph. Cont. 145,7
Λευκουσία (<Λευκωσία) Porph. de Cer. 39,15
σαπουνίζω (<σαπωνίζω) Porph. de Them. 39,15
σκουλήκια (< σκώληξ) Prodrom. III 436
σουλήνας (< σωλήν) Prodrom. III 345

Η συγκεκριμένη μεταβολή είναι ενεργή και στον Όψιμο Μεσαίωνα. Ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα από το λεξικό του Ε. Κριαρά:

(20)

ζούδιον (< ζώδιον)
ζουμίν, ζουμός (< ζωμός)
κουδούνι (< κωδώνιον)
κουμουδεύω < κωμωδῶ/-εύω (Σαχλίκ.)
κουρούνα (< κορώνη)
κουπί(ο)ν, κουπολατώ (< κωπίον)
κουφός (< κωφός)
λουρί (< λωρίον)

Όμως, δεν είναι ξεκάθαρο αν η παραπάνω μεταβολή είναι πράγματι ξεχωριστή και ανεξάρτητη από την ανύψωση ή αν πρόκειται για την ίδια μεταβολή (δηλαδή, την ανύψωση), η οποία, όμως, θεωρήθηκε λανθασμένα από τους μελετητές ως ξεχωριστή, επειδή, ίσως, πολλοί από τους νέους τύπους που προέκυψαν από τη μεταβολή έχουν περάσει στην Κοινή. Άλλωστε, οι έως τώρα μελέτες δεν έχουν λάβει υπόψη το γεγονός ότι η ανύψωση στο Μεσαίωνα (αλλά και στους πιο πρόσφατους αιώνες, βλ. τα παραδείγματα από τις διαλέκτους των νησιών του Νότιου Αιγαίου στην Ενότητα 2.2) δεν φαίνεται να περιοριζόταν στον βορειοελλαδικό χώρο. Επιπλέον, αν το φαινόμενο είναι μεσαιωνικό, όπως υποστηρίζεται από τον Χατζιδάκι, πώς είναι δυνατόν να διαχωρίζεται το {ω} από το {ο}, αφού η προσωδία είχε καταργηθεί αιώνες πριν; Επομένως, μπορούμε να κάνουμε δύο υποθέσεις: είτε ότι η συγκεκριμένη μεταβολή είναι παλαιότερη, π.χ. αρχαιοελληνική ή, το αργότερο, ελληνιστική, είτε ότι πρόκειται για μια ενιαία μεσαιωνική μεταβολή, που κατά τόπους πήρε άλλη εξέλιξη (τα θέματα σχετικά με τους τρόπους εξάπλωσης των μεταβολών θα μας απασχολήσουν στην 6^η Ενότητα). Και, ελλείψει ενδείξεων ότι ισχύει η πρώτη, θα υιοθετηθεί η δεύτερη άποψη.

3.3. Συμπερασματικά

Στην ενότητα αυτή εξετάσαμε τη διαχρονία της ανύψωσης στην Ελληνική. Έγινε μια προσπάθεια να ελεγχθούν οι προτάσεις που έχουν γίνει για τη χρονολόγηση του φαινομένου και, σε συνδυασμό με τα ευρήματα της δικής μας ανάλυσης, υιοθετήθηκε η άποψη που στηρίζεται από τους Thumb, Meyer και Μπαμπινιώτη, ότι η ανύψωση φωνηέντων χρονολογείται τον 5^ο με 6^ο αιώνα. Ωστόσο, δεν δεχόμαστε ότι, ήδη από την περίοδο αυτή, η ανύψωση αφορά μόνο τα Βόρεια ιδιώματα, αφού υπάρχουν ενδείξεις ότι το φαινόμενο αφορούσε όλο τον ελληνόφωνο χώρο. Οπότε, προτείνουμε η ανύψωση να θεωρείται ως μια μεσαιωνική μεταβολή της Ελληνικής, που εξελίχτηκε διαφορετικά ανά ομάδες διαλέκτων. Το ζήτημα της εξάπλωσης της ανύψωσης θα το συζητήσουμε σε επόμενη ενότητα.

4. Η ανύψωση φωνηέντων σε άλλες γλώσσες

4.0. Εισαγωγικά

Η ανύψωση φωνηέντων είναι ένα φαινόμενο που απαντά σε πολλές γλώσσες. Έτσι, ένα ερώτημα που τίθεται σχεδόν αυτόματα είναι κατά πόσον η Ελληνική μπορεί να ενταχτεί τυπολογικά σε κάποια ομάδα γλωσσών βάσει της ανύψωσης. Στο πλαίσιο αυτό, είναι απαραίτητο να εξεταστεί η κατανομή της ανύψωσης φωνηέντων σε άλλες γλώσσες. Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστεί η ανύψωση φωνηέντων σε τρεις γλωσσικές οικογένειες που είναι γενετικά συγγενείς με την Ελληνική: τις Ρομανικές, τις Γερμανικές και τις Σλαβικές Γλώσσες.

4.1. Η ανύψωση φωνηέντων στις Ρομανικές Γλώσσες

4.1.1. Πορτογαλική

Στις άτονες συλλαβές της Πορτογαλικής παρατηρείται μεγάλης κλίμακας ουδετεροποίηση των διακριτικών χαρακτηριστικών μεταξύ υψηλών και χαμηλών φωνηέντων (Parkinson 1988: 132). Στην Ευρωπαϊκή Πορτογαλική (ΕΠ) το άτονο /o/ ανυψώνεται σε [u], ενώ το άτονο /e/ αλλάζει στο κεντρικότερο [ə].

Στην Πορτογαλική της Βραζιλίας (ΒΠ), από την άλλη, σε πολλά περιβάλλοντα η διάκριση μεταξύ μέσων και υψηλών φωνηέντων σε άτονες θέσεις καταργείται και επιβιώνουν μόνο τα υψηλά φωνήεντα (Mattoso-Camara 1972: 32-33). Το σημαντικότερο από αυτά τα περιβάλλοντα είναι η θέση αμέσως πριν ένα τονισμένο φωνήεν. Έτσι, η διάκριση ανάμεσα στα παρακάτω ζεύγη είναι μόνο ορθογραφική:

suar 'ιδρώνω': soar 'ηχώ (ρήμα)', ciar 'συρίζω': ceag 'δειπνώ' (πράγμα που δεν ισχύει, για παράδειγμα, για τα ζεύγη: mozar 'διαμένω': mizar 'εντοιχίζω', legar 'κληροδοτώ': ligar 'δένω'). Ομοίως, πριν από s στην αρχική συλλαβή μιας λέξης το μόνο πιθανό άτονο φωνήεν είναι το [i], π.χ.: espor> [ispor] 'εκθέτω', estar> [istar] 'είμαι', εκτός αν η συλλαβή φέρει δευτερεύοντα τόνο, οπότε παρατηρείται διφθογοποίηση του e.

Επομένως, η απουσία τόνου είναι αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για την ανύψωση των μέσων φωνηέντων της ΒΓ. Αντίθετα, η ανύψωση φαίνεται να εξαρτάται από παράγοντες κυρίως φωνολογικούς, αλλά και λεξικούς ή μορφοσυντακτικούς, παραδείγματα των οποίων παρατίθενται παρακάτω:

α) Φωνολογικοί παράγοντες:

- η θέση του μέσου φωνηέντος στη λέξη: η ανύψωση είναι υποχρεωτική στο τέλος της λέξης, π.χ.: face 'μάγουλο', fallo 'μιλώ'.
- η ποιότητα του φωνηέντος της επόμενης συλλαβής: η ανύψωση παρατηρείται σε λέξεις όπως dormir 'κοιμάμαι' ή medida 'μέτρηση', όπου τα μέσα φωνήεντα ακολουθούνται από συλλαβή με τονισμένο [i] (κάτι που συχνά περιγράφεται ως φωνηεντική αρμονία).

β) Λεξικοί παράγοντες:

- σε λέξεις που παρατηρείται ανύψωση των μέσων φωνηέντων, χωρίς, όμως, να υπάρχει κάποιο από τα φωνολογικά περιβάλλοντα στα οποία εφαρμόζεται η ανύψωση (βλ. παραπάνω), π.χ.: jogar 'παίζω', poder 'μπορώ', colégio 'γυμνάσιο', η ανύψωση θεωρείται ως λεξικά καθορισμένη. Τέτοιες περιπτώσεις, στις οποίες η ανύψωση ελέγχεται από λεξικούς παράγοντες, παρουσιάζουν ποικιλία ανά περιοχή (Thomas 1974).

γ) Μορφοσυντακτικοί παράγοντες:

- η ανύψωση είναι υποχρεωτική στα κλιτικά. Εντοπίζονται, μάλιστα, και ελάχιστα ζεύγη με και χωρίς ανύψωση, όπως: Olavo [olavu] 'κύριο όνομα': o lavno [ulavu] 'τον πλένω' και sessenta [sese(n)ta] 'εξήντα': se senta [sise(n)ta] 'κάθεται'.

Τέλος, ως προς τη χρονολόγηση της ανύψωσης στην Πορτογαλική, υποστηρίζεται (από Parkinson 1988: 137) ότι στην Παλαιά Πορτογαλική ίσχυε μια παρόμοια κατάσταση με κάποιες ποικιλίες της σύγχρονης ΒΠ. Ωστόσο, η ανύψωση δεν 'κληροδοτήθηκε' από την Παλαιά Πορτογαλική στην ΒΠ, αλλά οι δύο ποικιλίες παρουσίασαν το φαινόμενο με τον ίδιο τρόπο ανεξάρτητα η μία από την άλλη μετά τον 16^ο αιώνα, ενώ η γενικότερη ανύψωση που ισχύει στην ΕΠ είναι μεταγενέστερη.

4.1.2. Καταλανικά

Τα Καταλανικά παρουσιάζουν μια εικόνα παρόμοια με αυτή της ΕΠ. Συγκεκριμένα, σε άτονες θέσεις τα φωνήεντα /e/, /ε/, /a/ και /ə/ μειώνονται σε [ə], ενώ τα οπίσθια φωνήεντα /ɔ/, /o/ και /u/ μειώνονται σε [u] (Wheeler 1988: 174). Σε μια ποικιλία των Καταλανικών έχουμε ένα ασύμμετρο σχήμα ανύψωσης του /o/ σε [u], αλλά χαμήλωσης του /e/ σε [a] (Crosswhite 2004).

4.1.3. Σαρδηνικά

Στα Σαρδηνικά η ανύψωση των μέσων φωνηέντων σε υψηλά είναι συχνή, αλλά όχι συστηματική. Και εδώ σημαντικό ρόλο παίζουν παράγοντες όπως η θέση του μέσου φωνήεντος σε σχέση με την τονισμένη συλλαβή ή το φωνολογικό περιβάλλον (Jones 1988). Έτσι, παρατηρείται ανύψωση μέσου φωνήεντος σε θέση πριν από τονισμένη συλλαβή, π.χ.:

(21α)

/gri'nuku/ < GENUCULUM 'γόνατο'

/kun'tentu/ < CONTENTUM 'ευτυχισμένος'

Επίσης, τα μέσα φωνήεντα ανυψώνονται όταν προηγείται χειλικό σύμφωνο (παραδείγματα iii και iv) ή όταν έπεται το σύμπλεγμα /nd/ (παραδειγμα v), π.χ.:

(21β)

fun'tana <FONTANA 'πηγή'
'rustis < POST 'μετά'
tun'dere < TONDERE 'κουρεύω'

Τέλος, στη διάλεκτο του Campidanene, στο νότιο τμήμα του νησιού, η ανύψωση παρατηρείται και πριν από φωνήεντα, π.χ. οι κτητικές αντωνυμίες πρώτου προσώπου meu και mea προφέρονται miu και mia, αντίστοιχα.

4.1.4. Ρομανικές Κρεολές

Οι Ρομανικές Κρεολές και ιδίως αυτές που έχουν ως βάση την Ισπανική παρουσιάζουν ανύψωση των μέσων φωνηέντων. Επειδή, όμως, αυτό που φαίνεται ότι προκαλεί την ανύψωση είναι το υψηλό φωνήεν (και μάλιστα το /i/, βλ. τα παραδείγματα που ακολουθούν) της επόμενης συλλαβής, υπάρχει σήμερα η τάση να ερμηνεύεται το φαινόμενο ως φωνηεντική αρμονία (Green 1988).

(22)

Papiamentu:

midi 'μέτρηση' <medir
sigi 'ακολουθώ' <seguir

(23)

Chabacano:

kumida 'γεύμα' <comida
rudí 'μπορώ' <roder
vini 'έρχομαι' <venire
visino 'γείτονας' <vecino

4.2. Η ανύψωση φωνηέντων στις Σλαβικές Γλώσσες

4.2.1. Ρωσική

Στη Ρωσική παρατηρείται ανύψωση του /e/ σε [i] σε άτονες θέσεις, αλλά δεν έχουμε αντίστοιχη ανύψωση του /o/ σε [u]. Το /o/ χαμηλώνεται σε [a], θυμίζοντάς μας το ασύμμετρο σχήμα που συναντήσαμε και σε μια ποικιλία των Καταλανικών (Crosswhite 2004). Για τη χαμύλωση λαμβάνεται υπόψη η εγγύτητα του φωνήεντος με την τονισμένη συλλαβή (Crosswhite 2000). Αντίθετα, τα άτονα /a/ και /o/ γίνονται [ə], όπως φαίνεται και στα ακόλουθα παραδείγματα (Pagett & Tabain 2005):

(24)

tsʲex 'κατάστημα'	tsʲixe'noj (επίθ.)
got 'έτος'	gəde'noj 'ετήσιος'
praf 'νόμος'	prəne'noj 'νόμιμος'

4.2.2. Βουλγαρική¹⁴

Η Βουλγαρική (Bojadžiev et al. 1999), όπως και η Ρωσική, λαμβάνει σε αρκετές περιπτώσεις υπόψη τη θέση του φωνήεντος σε σχέση με την τονισμένη

---

¹⁴ Είμαι ευγνώμων στη συνάδελφο και φίλη Μιλένα Μιλένοβα για την πολύτιμη βοήθειά της με τα δεδομένα της Βουλγαρικής.

συλλαβή. Παρατηρείται ανύψωση του /o/ και ουδετεροποίηση του /a/ σε [ə]. Η ανύψωση του [e] δεν επιτρέπεται στη γλωσσική ποικιλία η οποία θεωρείται νόρμα και γενικά εκλαμβάνεται ως έντονο διαλεκτικό φαινόμενο. Παραδείγματα:

(25)

/lampata/	>	[ˈlampɐtə] ‘λάμπτα’
/krava/	>	[ˈkravə] ‘αγελάδα’
/bo'gat/	>	[bu'gat] ‘πλούσιος’
/mom'če/	>	[mum'če] ‘μητέρα-υποκορ.’
/agne/	>	[ˈagnɪ] ‘αρνί’

Τέλος, έχει υποστηριχθεί (Scatton 1993: 190) ότι τα άτονα φωνήεντα προσεγγίζουν το ένα το άλλο ανά ζεύγη, χωρίς να συγχωνεύονται απόλυτα, σύμφωνα με το παρακάτω σχήμα:

(26)

i < > e	ǎ < > a	u < > o
---------	---------	---------

4.2.3. Πολαβική¹⁵

Τα μέσα φωνήεντα που κληρονόμησε η Πολαβική από την Πρωτοσλαβική ανυψώνονται ανάλογα με το φωνολογικό περιβάλλον (Polański 1993: 802). Συγκεκριμένα, το πρωτοσλαβικό *o έδωσε ö, σε περιβάλλον πριν από /s, z, d, t, n, r, l, ř/ και ü στις υπόλοιπες περιπτώσεις, π.χ.:

(27α)

---

¹⁵ Η Πολαβική ανήκει στη Λεχιτική ομάδα των Δυτικών Σλαβικών Γλωσσών. Μιλιόταν από Σλαβικό φύλο που κατοικούσε στην αριστερή όχθη του Έλβα και επέζησε μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Σήμερα μιλιέται από λίγους ανθρώπους στις περιοχές Lüchow, Wustrow και Dannenberg (Polański 1993).

*Iono > Iönü 'στήθος'

*nebo > nebü 'ουρανός, Παράδεισος'

Αντίστοιχα, το πρωτοσλαβικό *e έδωσε e σε περιβάλλον πριν από ισχυρά σύμφωνα και i στις υπόλοιπες περιπτώσεις, π.χ.:

(27β)

*rolje > rüli 'χωράφι'

*grebenъ > gribin 'λειρί'

4.2.4. Ουκρανική

Στην Ουκρανική παρατηρείται ανύψωση των μέσων φωνηέντων από μέσα ανοικτά σε μέσα κλειστά, όταν βρίσκονται σε άτονη συλλαβή πριν από συλλαβή με υψηλό φωνήεν /i/ ή /u/ (Shevelov 1993: 948).

4.2.5. Πολωνική

Ορισμένες κεντρικές και δυτικές Πολωνικές διάλεκτοι, όπως αυτές των περιοχών Kujawy και Chełmno-Dobrzyń, παρουσιάζουν ανύψωση των μέσων φωνηέντων, όπως φαίνεται στα παραδείγματα που παρατίθενται παρακάτω (Stankiewicz 1986: 69). Ωστόσο, ο χαρακτήρας της ανύψωσης δεν είναι συστηματικός, ενώ ο τόνος δεν φαίνεται να παίζει ρόλο, αφού η ανύψωση παρατηρείται και σε μονοσύλλαβες λέξεις που φέρουν τόνο (βλ. παράδειγμα i):

(28)

Κοινή Πολωνική

Διάλ. Kujawy

Διάλ. Chełmno-Dobrzyń

/śhək/ 'χιόνι'	/śhik/	/śhik/
/zemb/ 'δόντια'	/zimbi/	
/renke/ 'χέρι-αιτ.εν.'	/rinke/	
/kśonśka/ 'βιβλίο'	/kśunśka/	/kśunśka/
/śezɔ/ 'κάθονται'	/śezu/	/śezu/

4.3. Η ανύψωση φωνηέντων στις Γερμανικές Γλώσσες

4.3.1. Παλαιά Δυτική Σκανδιναβική

Στην καλύτερα μαρτυρημένη διάλεκτο της Παλαιάς Σκανδιναβικής (7^{ος}-15^{ος} αι.), την Παλαιά Δυτική Σκανδιναβική (γνωστή κυρίως ως Old Norse), εμφανίζονται μόνο 3 φωνήεντα στις άτονες συλλαβές, τα /a/, /i/ και /u/. Ωστόσο, φαίνεται ότι το σημαντικό διακριτικό χαρακτηριστικό είναι το [+/-χαμηλό] και όχι το [+/-υψηλό], αφού σε πρώιμα χειρόγραφα κυρίως από την Ισλανδία τα άτονα /e/ και /o/ γράφονται ως έχουν και όχι /i/ και /u/ (Faarlund 1994: 41).

4.3.2. Φεροϊκή

Μια Γερμανική γλώσσα που εμφανίζει ανύψωση φωνηέντων είναι η Φεροϊκή. Σε συλλαβή μετά τον τόνο, εμφανίζονται μόνο τα φωνήεντα [a], [i] και [u]. Επίσης, τα μακρά /e:/ και /o:/ εμφανίζονται ως [i:] και [u:], αντίστοιχα, πριν από μετατονικό [a] (Barnes& Weyhe 1994), π.χ.:

(29)

[mi:ja] <mega 'πρέπει (πληθ.)'

[nu:a] <noða 'νήμα'

4.3.3. Άλλες Γερμανικές γλώσσες

Όπως και στις Ρομανικές γλώσσες, έτσι και σε ορισμένες Γερμανικές, όπως την Παλαιά Σουηδική και ορισμένες ανατολικές και βορειοδυτικές διαλέκτους της Παλαιάς Νορβηγικής, η χρήση των [i] και [u] αντί των /e/ και /o/ καθορίζεται από τις αρχές της φωνηεντικής αρμονίας. Ωστόσο, στη σύγχρονη Σουηδική η διάκριση μεταξύ /e:/ε/ και /u:/ο/ ουδετεροποιείται στις άτονες συλλαβές (Andersson 1994).

4.4. Συμπερασματικά

Η πρώτη και προφανέστερη παρατήρηση που μπορεί να γίνει με βάση τα παραπάνω είναι ότι η ανύψωση φωνηέντων είναι μια φωνολογική διαδικασία, η οποία απαντά στη συγχρονία και τη διαχρονία και των τριών μεγάλων γλωσσικών οικογενειών που εξετάστηκαν. Φυσικά, από γλώσσα σε γλώσσα, η ανύψωση των φωνηέντων παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις όσον αφορά τόσο την ποιότητα των φωνηέντων που ανυψώνονται, όσο και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες πραγματοποιείται η ανύψωση.

Συγκεκριμένα, αντίθετα από την Ελληνική, στις περισσότερες γλώσσες που εξετάστηκαν έχουμε ανύψωση και των χαμηλών και όχι μόνο των μέσων φωνηέντων. Επίσης, βρήκαμε γλώσσες στις οποίες τα δύο μέσα φωνήεντα δεν συμπεριφέρονται με ανάλογο τρόπο, αφού μπορεί το ένα από τα δύο να ανυψώνεται, ενώ το άλλο να ουδετεροποιείται σε [ə]. Επιπλέον, σε γλώσσες που διαθέτουν περισσότερα του ενός μέσα πρόσθια και μέσα οπίσθια φωνήεντα, η ανύψωση μπορεί να περιοριστεί από τα μέσα ανοικτά στα μέσα κλειστά φωνήεντα. Τέλος, αντίθετα από ό, τι ισχύει για την Ελληνική, στις περισσότερες από τις γλώσσες που παρουσιάστηκαν φαίνεται ότι η ανύψωση καθορίζεται είτε από το φωνολογικό περιβάλλον του φωνήεντος ή/και τη θέση του σε σχέση με την τονισμένη συλλαβή είτε από το φωνήεν της επόμενης

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

συλλαβής, οπότε εντάσσεται στο φαινόμενο της φωνηεντικής αρμονίας (βλ. van der Hulst, H. & J. van de Weijer 1995). Ο παρακάτω πίνακας δίνει μια συνοπτική εικόνα των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των γλωσσών που εξετάστηκαν:

	ο→u	e→i	μεταβολή χαμηλών	εξαρτάται από το φωνολογικό περιβάλλον	εξαρτάται από τη θέση του εν σχέσει με την τονισμένη συλλαβή	αρμονία
Ελληνική	✓	✓			✓ (Ποντιακά)	
Ευρωπαϊκή Πορτογαλική	✓		✓			
Πορτογαλική Βραζιλίας	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Καταλανικά	✓		✓			
Σαρδηνικά	✓	✓		✓	✓	
Ρομανικές Κρεολές	✓	✓				✓
Ρωσική		✓	✓		✓ (διάλεκτοι)	
Βουλγαρική	✓	✓	✓			
Πολαβική	✓	✓		✓		
Ουκρανική	✓	✓				✓
Διάλεκτοι Πολωνικής	✓	✓		?		
Παλαιά Δυτική Σκανδιναβική	✓	✓				
Φεροϊκή	✓	✓		✓		
Σουηδική	✓					
Άλλες Γερμανικές Γλώσσες	✓	✓				✓

Πίνακας 2

5. Θεωρητική ανάλυση της ανύψωσης φωνηέντων

5.0. Εισαγωγικά

Είδαμε ότι η ανύψωση φωνηέντων είναι μια μεταβολή που αφορά τη συγχρονία και τη διαχρονία πολλών γλωσσών. Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε μια τυπική θεωρητική ανάλυση¹⁶ του φωνολογικού αυτού φαινομένου με καθολικούς περιορισμούς της *Θεωρίας του Βέλτιστου* (Optimality Theory, Prince & Smolensky 1993)¹⁷. Για τη Θεωρία του Βέλτιστου, η γραμματική κάθε γλώσσας προκύπτει από μια δεδομένη ιεράρχηση καθολικών περιορισμών. Ο βέλτιστος τύπος, που είναι και το *εξαγόμενο*, προκύπτει από την σύγκρουση των περιορισμών Πιστότητας (Faithfulness constraints), οι οποίοι απαιτούν ο εξαγόμενος τύπος να αντιστοιχεί στον εισαγόμενο, με τους περιορισμούς Μαρκαρίσματος (Markedness constraints), οι οποίοι απαιτούν ευκολία στην άρθρωση. Επειδή οι περιορισμοί μπορούν να παραβιαστούν, ο βέλτιστος τύπος είναι αυτός που παραβιάζει τον χαμηλότερα ιεραρχημένο περιορισμό.

Για να αναλυθεί η ανύψωση, πρέπει να επιλεγούν οι κατάλληλοι περιορισμοί Μαρκαρίσματος, οι οποίοι επιτρέπουν τη μεταβολή του φωνήεντος. Οι περιορισμοί αυτοί θα είναι υψηλότερα ιεραρχημένοι από τους περιορισμούς Πιστότητας που απαιτούν την διατήρηση του φωνήεντος όπως είναι στο εισαγόμενο, αφού η ανύψωση επιτρέπεται. Στο παρελθόν, έχουν προταθεί αναλύσεις που χρησιμοποιούσαν περιορισμούς, όπως ο παρακάτω (Kirchner 1996):

(30α)

---

¹⁶ Η μόνη φορμαλιστική ανάλυση της ανύψωσης της Ελληνικής που έχω υπόψη μου περιλαμβάνει χρήση κανόνων στο πλαίσιο της Γενετικής Φωνολογίας (Newton 1972).

¹⁷ Η Θεωρία του Βέλτιστου είναι το κυρίαρχο θεωρητικό πρότυπο που χρησιμοποιείται στη Φωνολογία, ωστόσο, όχι, όμως, και χωρίς να δέχεται κριτική. Ιδιαίτερα τα διαχρονικά φαινόμενα έχουν συχνά χρησιμοποιηθεί για να την αμφισβητήσουν (βλ. σχετικά McMahon 2000, Bermúdez Otero 2006).

Η Crosswhite (2004) προτείνει μια κοινή ανάλυση για όλα τα φαινόμενα μείωσης. Η ανάλυσή της διακρίνει δύο τύπους περιορισμών που εφαρμόζονται σε άτονα φωνήεντα με διαφορετική, όμως, τελεολογία ο καθένας¹⁸. Μια τέτοια ανάλυση δίνει λύση στο παράδοξο που παρατηρείται, όταν το ίδιο φωνήεν θεωρείται από μια γλώσσα μαρκαρισμένο, οπότε υποβάλλεται σε μείωση, αλλά ταυτόχρονα θεωρείται από μια άλλη γλώσσα αμαρκάριστο, οπότε χρησιμοποιείται για να αντικαταστήσει άλλα φωνήεντα. Για παράδειγμα το /a/ στη Βουλγαρική μειώνεται σε [ə], π.χ.: 'grat 'πόλη' > grə'dets 'κωμόπολη', ενώ στη Λευκορωσική χρησιμοποιείται για να αντικαταστήσει τα /e/ και /o/, π.χ.: 'noxi 'πόδια' / na'ga 'πόδι' και 'reki 'ποτάμια' / ra'ka 'ποτάμι'. Ο ένας τύπος περιορισμών στοχεύει στη *μείωση της εξοχότητας* (prominence) των φωνηέντων, χαρακτηριστικών, δηλαδή, όπως την αντηχητικότητα του φωνήεντος ή το χρόνο που απαιτείται για την άρθρωσή του. Ο δεύτερος τύπος περιορισμών, από την άλλη, στοχεύει στην *ενίσχυση της αντίθεσης* (contrast) μεταξύ των φωνηέντων, προκρίνοντας τη χρήση των τριών *γωνιακών* φωνηέντων /a, i, u/, που έχουν μεταξύ τους τη μέγιστη απόσταση.

Αυτοί οι τύποι περιορισμών, ωστόσο, υποδεικνύουν ποια φωνήεντα θα μειωθούν και σε ποια περιβάλλοντα (άτονες θέσεις), αλλά όχι και πώς, δηλαδή με ποια φωνολογική διαδικασία, θα μειωθούν, αν, λ.χ. θα ανυψωθούν, θα μειωθούν ή θα ουδετεροποιηθούν. Σε ένα θεωρητικό πλαίσιο, όπως η Θεωρία του Βέλτιστου, προβλέπεται ότι οι γλώσσες ποικίλουν στον τρόπο μείωσης των φωνηέντων και η διαδικασία μείωσης προκύπτει από την σύγκρουση των δύο παραπάνω ομάδων περιορισμών με περιορισμούς που απαιτούν πιστότητα στα επιμέρους χαρακτηριστικά των φωνηέντων. Έτσι, η μείωση ενός φωνήεντος σε schwa σημαίνει διαγραφή *όλων* των χαρακτηριστικών του, ενώ η μείωση ενός φωνήεντος σε άλλο φωνήεν σημαίνει διαγραφή *ορισμένων* από τα χαρακτηριστικά του. Για παράδειγμα, η ανύψωση του /e/ σε [i] παραβιάζει τον περιορισμό MAX[-high], που απαγορεύει την διαγραφή του χαρακτηριστικού [-υψηλό], και τον DEP[+high], που απαγορεύει την εισαγωγή του χαρακτηριστικού [+υψηλό], οπότε η ιεράρχηση είναι η εξής: MAX[-high] >> DEP[+high]. Παρακάτω, θα παρουσιάσουμε σύντομα το πώς λειτουργούν οι δύο ομάδες περιορισμών.

Η ομάδα περιορισμών που έχει ως στόχο τη μείωση της εξοχότητας των φωνηέντων σε άτονες θέσεις στηρίζεται στην κλίμακα εξοχότητας των φωνηέντων, η

---

¹⁸ Η ανάλυση αυτή έχει εφαρμογή, βασικά, σε γλώσσες όπου ο τόνος σχετίζεται με αυξημένη διάρκεια της συλλαβής.

οποία αντιστοιχεί εν πολλοίς στη χρονική διάρκεια που απαιτείται για την άρθρωση του φωνήεντος. Βάσει των περιορισμών αυτών, ένα έξοχο φωνήεν είναι επιθυμητό μόνο σε τονισμένες θέσεις, όπου, θα λέγαμε η εξοχότητα του φωνήεντος αντιστοιχίζεται με το περιβάλλον, αφού η τονισμένη συλλαβή έχει μεγαλύτερη διάρκεια (Δες σχετική συζήτηση στην Crosswhite 2004: 206-9). Η κλίμακα είναι η εξής: χαμηλά > μέσα > υψηλά (όπου το σύμβολο > σημαίνει *πιο έξοχο από*), ενώ το schwa μπορεί να θεωρηθεί ως το λιγότερο έξοχο φωνήεν. Οι περιορισμοί που χρησιμοποιούνται για αυτόν τον τύπο μείωσης είναι οι εξής:

(31)

*UNSTRESSED/a >> *UNSTRESSED/e,o >> *UNSTRESSED/i,u >> *UNSTRESSED/ə

Με αυτή την ομάδα περιορισμών αναλύονται γλώσσες, όπως η Βουλγαρική, οι οποίες μειώνουν το άτονο /a/ σε [ə]. Επιπλέον από τους παραπάνω περιορισμούς, θα χρησιμοποιηθούν οι εξής περιορισμοί Πιστότητας:

(32)

MAX[round]	Διατήρησε το [στρογγυλό]
MAX[+front]	Διατήρησε το [+πρόσθιο]
MAX[-high]	Διατήρησε το [-υψηλό]

Η ιεράρχηση των περιορισμών είναι η εξής:

(33)

MAX[round] >> MAX[+front] >> *UNSTRESSED/a >> *UNSTRESSED/e,o >>
*UNSTRESSED/i,u >> *UNSTRESSED/ə >> MAX[-high]

Έτσι, οι πίνακες που προκύπτουν για τις λέξεις /'krava/ ['kravə] 'αγελάδα', /bo'gat/ [bu'gat] 'πλούσιος' και /'agne/ ['agni] 'αρνί' είναι οι εξής:

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

/kɾava/	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	*UNSTR-ə	MAX [-high]
☞ ['kɾavə]						*	*
['kɾavu]					*!		*
['kɾavo]				*!			
['kɾava]			*!				

Ταμπλό 1

/bo'gat/	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	*UNSTR-ə	MAX [-high]
☞ [bu'gat]					*		*
[bo'gat]				*!			
[bə'gat]	*!					*	*
[ba'gat]	*!		*				

Ταμπλό 2

/'agne/	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	*UNSTR-ə	MAX [-high]
☞ ['agni]					*		*
['agne]				*!			
['agnə]		*!				*	*
['agna]		*!	*				

Ταμπλό 3

Από την άλλη, γλώσσες, όπως τα Καταλανικά ή η Ρωσική, που χρησιμοποιούν το [a] στη θέση άλλων φωνηέντων, αναλύονται με την άλλη ομάδα περιορισμών, αυτή, δηλαδή που στοχεύει στην ενίσχυση της αντίθεσης ανάμεσα στα φωνήεντα. Η ενίσχυση της αντίθεσης στηρίζεται στο γεγονός ότι όλοι οι ήχοι δεν γίνονται αντιληπτοί με τον ίδιο τρόπο, οπότε δεν είναι όλοι κατάλληλοι σε όλα τα περιβάλλοντα (κάτι τέτοιο αποτελεί σπατάλη αρθρωτικής προσπάθειας). Επομένως, στις γλώσσες που ιεραρχούν ψηλά τους περιορισμούς αυτούς, προκειμένου να αποφευχθεί η αναποτελεσματική άρθρωση, ο ομιλητής μπορεί να καταφύγει είτε στο να μην αρθρώσει τον 'προβληματικό' φθόγγο (οπότε τον διαγράφει εντελώς) είτε να

τον αρθρώσει διαφορετικά (οπότε ουδετεροποιεί τα 'προβληματικά' του χαρακτηριστικά).

Οι περιορισμοί που στοχεύουν στην ενίσχυση της αντίθεσης επιτρέπουν τα αμφίσημα ακουστικά χαρακτηριστικά μόνο σε τονισμένες θέσεις, στις οποίες εξασφαλίζεται η καλύτερη αντίληψη των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών των φωνηέντων εκ μέρους του ακροατή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των μη γωνιακών φωνηέντων, κυρίως των μέσων, οπότε δημιουργείται ένα ρεπερτόριο τριών φωνηέντων στις άτονες συλλαβές. Τα φωνήεντα που προκρίνονται στις περιπτώσεις αυτές είναι τα /a, i, u/.

Υπάρχουν πολλά επιχειρήματα, τα οποία υποστηρίζουν θεωρητικά την επιλογή των συγκεκριμένων φωνηέντων. Τα γωνιακά φωνήεντα /a, i, u/ έχουν τη μέγιστη διασπορά (dispersion) και, ταυτόχρονα, χαρακτηρίζονται από αρθρωτική και ακουστική σταθερότητα, οπότε ελαχιστοποιούν την πιθανότητα σύγχυσης, διευκολύνοντας την αντίληψη (βλ. Harris 2004). Επίσης, είναι τα κοινότερα φωνήεντα που απαντούν στις περισσότερες γλώσσες και παράλληλα αποτελούν το μικρότερο ολοκληρωμένο φωνηεντισμό. Βέβαια, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι τα φωνήεντα αυτά συμπεριφέρονται ιδιαίτερα μόνο αν τα δούμε ως σύνολο, και όχι το καθένα μόνο του. Με άλλα λόγια, όλα μαζί συνδυάζουν κάποια χαρακτηριστικά που καθιστούν τα φωνήεντα αυτά ένα επιθυμητό ρεπερτόριο φωνηέντων.

Οι περιορισμοί που χρησιμοποιούνται για την ανάλυση είναι αυτοί της ομάδας *License*, οι οποίοι επιτρέπουν ορισμένα χαρακτηριστικά να εμφανίζονται σε ορισμένες θέσεις και έχουν την εξής μορφή:

(34)

Lic-Q/β   επέτρεψε την ποιότητα Q μόνο σε περιβάλλον β

Επειδή, όπως είπαμε, δεν μπορεί να συνδυαστεί κάθε ποιότητα με κάθε περιβάλλον, το β πρέπει να είναι τέτοιο, ώστε να ενισχύει την καλύτερη κατανόηση της ποιότητας Q. Επομένως, πρόκειται για συνδυασμό ορισμένων χαρακτηριστικών με ορισμένες θέσεις, ο οποίος στηρίζεται στην ακουστική συμβατότητα των

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

συγκεκριμένων χαρακτηριστικών με τις συγκεκριμένες θέσεις. Ο παραπάνω περιορισμός εξειδικεύεται στην περίπτωση μας ως εξής:

(35)

LIC-NONCORNER/STRESS   τα μη γωνιακά φωνήεντα επιτρέπονται
μόνο σε τονισμένη θέση

Ο περιορισμός αυτός συγκρούεται με περιορισμούς που απαιτούν πιστότητα στα χαρακτηριστικά των φωνηέντων. Από την ιεράρχηση των περιορισμών Πιστότητας θα προκύψει το αν η γλώσσα θα επιλέξει τη χαμήλωση ή την ανύψωση, για να ικανοποιήσει τους περιορισμούς ενίσχυσης της αντίθεσης. Με αυτόν τον τύπο μείωσης μπορούμε να περιγράψουμε και την ανύψωση της Ελληνικής. Οι περιορισμοί Πιστότητας που θα χρειαστούμε είναι οι εξής:

(36)

MAX[-high]	Διατήρησε το [-υψηλό]
MAX[-low]	Διατήρησε το [-χαμηλό]
MAX[round]	Διατήρησε το [στρογγυλό]
MAX[+front]	Διατήρησε το [+πρόσθιο]

Για να επιτραπεί η ανύψωση, ο MAX[-high] πρέπει να είναι χαμηλά ιεραρχημένος. Από την άλλη, οι MAX[round] και MAX[+front] πρέπει να είναι ιεραρχημένοι αρκετά υψηλότερα, ώστε να αποτρέπουν τη χαμήλωση. Η ιεράρχηση που προκύπτει είναι η εξής:

(37)

LIC-NONCORNER/STRESS >> MAX[round], MAX[+front] >> MAX[-high]

Οι πίνακες που προκύπτουν για τις λέξεις /pe'di/ > [ri'di] 'παιδί' και /pso'mas/ > [pso'mas] 'ψωμάς' είναι οι ακόλουθοι:

/pe'di/	LIC-NONCORNER/ STRESS	MAX [round]	MAX [+front]	MAX [-high]
☞ [ri'di]				*
[po'di]	*!		*	
[pu'di]			*!	
[pe'di]	*!			
[pa'di]			!*!	

Ταμπλό 4

/pso'mas/	LIC-NONCORNER/ STRESS	MAX [round]	MAX [+front]	MAX [-high]
☞ [psu'mas]				*
[pse'mas]	*!	*		
[psi'mas]		*!		
[pso'mas]	*!			
[psa'mas]		*!		

Ταμπλό 5

Η παραπάνω ανάλυση είναι ικανοποιητική σε μεγάλο βαθμό, γιατί στηρίζεται σε ένα μικρό αριθμό καθολικών περιορισμών, με τους οποίους μπορεί να αντιμετωπίσει περισσότερα του ενός φαινόμενα μείωσης. Έτσι, για παράδειγμα, η αμερινδιάνικη γλώσσα Luiseño, που παρουσιάζει ανύψωση των μέσων φωνηέντων, αναλύεται με τους ίδιους περιορισμούς, όπως η Ελληνική· αλλά και μια γλώσσα, όπως η Λευκορωσική, που παρουσιάζει χαμήλωση των μέσων φωνηέντων και όχι ανύψωση, μπορεί επίσης να αναλυθεί με τους ίδιους περιορισμούς (αλλάζοντας την ιεράρχηση του περιορισμού MAX[-high])¹⁹.

¹⁹ Άλλο ένα πλεονέκτημα της ανάλυσης της Crosswhite είναι ότι προβλέπει δύο τύπους μείωσης: έναν 'μέτριο', ο οποίος εφαρμόζεται σε ορισμένες άτονες συλλαβές που έχουν λίγο μεγαλύτερη διάρκεια από τις υπόλοιπες άτονες (π.χ.: συλλαβές που είναι κοντά στην τονισμένη), και έναν 'ακραίο', ο οποίος εφαρμόζεται στις υπόλοιπες άτονες συλλαβές που έχουν τη μικρότερη διάρκεια. Δύο βαθμούς μείωσης

Ωστόσο, ένα πρόβλημα της ανάλυσης αυτής είναι ότι για γλώσσες όπως η Ελληνική, που παρουσιάζουν μεν ανύψωση των μέσων φωνηέντων, αλλά όχι και χαμήλωση κάποιου μέσου φωνηέντος σε α (όπως λ.χ. συμβαίνει σε κάποιες ποικιλίες της Ρωσικής ή των Καταλανικών) ούτε ουδετεροποίηση του α σε θ (όπως, λ.χ. συμβαίνει στη Βουλγαρική), δεν μπορούμε να αποφανθούμε σχετικά με το ποιον από τους δύο τύπους μείωσης εμφανίζουν. Δηλαδή, τα ελληνικά δεδομένα θα μπορούσαν να αναλυθούν και με τον άλλο τύπο περιορισμών, αυτούς, δηλαδή που έχουν ως στόχο τη μείωση της εξοχότητας των φωνηέντων. Στην περίπτωση αυτή, ο περιορισμός MAX[-low] θα ήταν πολύ υψηλά ιεραρχημένος, οπότε θα απέτρεπε τη μείωση του /a/. Η ιεράρχηση των περιορισμών θα ήταν η εξής:

(38)

MAX[+low]>> MAX[round], MAX[+front] >>*UNSTRESSED/a >>
 *UNSTRESSED/e,o >> *UNSTRESSED/i,u >> MAX[-high]

Με βάση αυτή την ιεράρχηση, τα παραδείγματα /pe'di/ > [ri'di] 'παιδί', /pso'mas/ > [rso'mas] 'ψωμάς', που παρουσιάστηκαν στα ταμπλό 4 και 5 θα αναλύονταν ως εξής:

/pe'di/	MAX [+low]	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	MAX [-high]
☞ [ri'di]						*	*
[po'di]			*!		*		
[pe'di]					*!		
[pa'di]			*!				
[pu'di]			*!				

Ταμπλό 6

έχουμε λ.χ. στη Ρωσική και στην Πορτογαλική Βραζιλίας. Τέτοια ανάλυση θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε κάποιες ποικιλίες της Ελληνικής, π.χ. ορισμένες διαλέκτους του Πόντου που διακρίνουν ανάμεσα στις άτονες συλλαβές που βρίσκονται κοντά στην τονισμένη και στις υπόλοιπες άτονες συλλαβές.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

/pso'mas/	MAX [+low]	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	MAX [-high]
☞ [psu'mas]						*	*
[pse'mas]		*!			*		
[pso'mas]					*!		
[psa'mas]		*!					
[psi'mas]		*!					

Ταμπλό 7

Ο περιορισμός MAX[+low] είναι ο υψηλότερα ιεραρχημένος, με αποτέλεσμα να αποτρέπεται η μείωση του /a/. Έτσι, το παράδειγμα /ka'lo/ > [ka'lo] 'καλό' αναλύεται ως εξής:

/ka'lo/	MAX [+low]	MAX [round]	MAX [+front]	*UNSTR-a	*UNSTR-e,o	*UNSTR-i,u	MAX [-high]
☞ [ka'lo]				*			
[ke'lo]	*!				*		
[ko'lo]	*!				*		
[ku'lo]	*!					*	
[ki'lo]	*!					*	

Ταμπλό 8

Η παραπάνω αδυναμία της ανάλυσης που προτείνει η Crosswhite, αναγνωρίζεται και από την ίδια και συνειδητά αποφεύγεται η ανάλυση γλωσσών, όπως η Ελληνική, που διατηρούν το /a/. Παρόλα αυτά, μπορούμε να πούμε ότι η ανάλυση με τους περιορισμούς ενίσχυσης της αντίθεσης είναι προτιμητέα ως οικονομικότερη. Και αυτό γιατί δεν είναι λογικό να υποθέτει κανείς ταυτόχρονα ότι σε κάποια γλώσσα επιδιώκεται η μείωση της εξοχότητας και ότι από τους περιορισμούς που μειώνουν την εξοχότητα επενεργούν μόνο οι χαμηλότερα ιεραρχημένοι (που απαγορεύουν τα [e, o, i, u]), αλλά όχι και ο πιο υψηλά ιεραρχημένος (που απαγορεύει το [a]).

5.2. Ανασκόπηση των παλαιότερων προσεγγίσεων της ανύψωσης στην Ελληνική

Οι πρώτες προσπάθειες ερμηνείας του φαινομένου για την Ελληνική εστίαζαν στο δυναμικό τονισμό των Βορείων διαλέκτων που αυξάνει την ένταση της τονισμένης συλλαβής περισσότερο από αυτή των άλλων συλλαβών («εκφωνούνται λίαν ισχυρώς» είναι η διατύπωση του Χατζιδάκι 1905: 251), με αποτέλεσμα τη βράχυνση, άρα και το 'κλείσιμο' των άτονων φωνηέντων²⁰ (Χατζιδάκις 1905, Παπαδόπουλος 1927, Φάβης 1951). Η άποψη αυτή έχει δεχτεί κριτική, μάλιστα έχει υποστηριχτεί ότι είναι ακριβώς η αποβολή των φωνηέντων και ο περιορισμός της έκτασης των λέξεων που δημιουργούν την εντύπωση ότι ο τονισμός των Βορείων διαλέκτων είναι πιο ισχυρός (Μπουτούρας 1911).

Όπως θα δειχτεί παρακάτω, διαγλωσσικά επιβεβαιώνεται ότι συχνά στις γλώσσες με δυναμικό τονισμό, μεταξύ των οποίων και η Ελληνική²¹, τα άτονα φωνήεντα υφίστανται μείωση με διάφορους τρόπους. Όμως, δεν φαίνεται οι Βόρειες διάλεκτοι να έχουν ισχυρότερο τονισμό από τις Νότιες (βλ. και Συμεωνίδη 1977). Άλλωστε, δεν είναι δυνατόν σήμερα να επιβεβαιωθεί με κάποιον τρόπο το αν και κατά πόσον διέφερε ο τονισμός των Βορείων από αυτόν των Νοτίων διαλέκτων στην ιστορία της Ελληνικής· θα είχε, ωστόσο, ενδιαφέρον να διερευνηθεί πειραματικά αυτή η παράμετρος με συγχρονικά δεδομένα²². Επομένως, όπως θα φανεί και από την ανάλυση που υιοθετείται στην παρούσα μελέτη, ο δυναμικός τονισμός είναι μεν προϋπόθεση για τη μείωση των άτονων φωνηέντων, όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αιτία αυτής της μείωσης.

Αργότερα, υπό το πρίσμα της Δομικής-Λειτουργικής Γλωσσολογίας, οι ερμηνείες στηρίχτηκαν στην *αρχή της ήσσονος προσπάθειας* και στην εγγενή τάση του συστήματος της γλώσσας για *οικονομικότερες* δομές, που θα εξασφαλίζουν

---

²⁰ Ένας εναλλακτικός χαρακτηρισμός για τα υψηλά φωνήεντα είναι 'κλειστά'.

²¹ Για την ακρίβεια, έχει υποστηριχτεί ότι η Ελληνική τείνει προς ένα μικτό σύστημα τονισμού, αφού παρουσιάζει και χαρακτηριστικά που απαντούν σε γλώσσες με μουσικό τονισμό (βλ. Baltazani 2007).

²² Για τη μείωση φωνηέντων στην Κοινή Νέα Ελληνική διαφωτιστική είναι η μελέτη της Baltazani (2007), σύμφωνα με την οποία τα φωνήεντα της Ελληνικής υπόκεινται σε μείωση ως προς την διάρκεια και την ποιότητά τους. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι τα άτονα φωνήεντα έχουν μικρότερη διάρκεια από τα τονισμένα, με τα μετατονικά φωνήεντα να είναι βραχύτερα από τα προτονικά. Επίσης, η μείωση είναι εντονότερη όσο μεγαλύτερο είναι το μήκος της λέξης.

ευκολία στην άρθρωση (Μαγουλάς 1977, Συμεωνίδης 1977, Παναγόπουλος 1983)²³. Όσον αφορά την οικονομία, όλοι οι μελετητές συγκλίνουν στην άποψη ότι ο φωνηεντισμός των Βόρειων διαλέκτων είναι οικονομικότερος, αφού προβλέπει μόνο τρία φωνήεντα σε άτονες θέσεις. Η άποψη αυτή είναι ενδιαφέρουσα και σε ένα βαθμό προσεγγίζει και την σύγχρονη οπτική για τη φωνολογική μεταβολή, τουλάχιστον την οπτική των μελετητών που υιοθετούν νεοτερμινιστικά θεωρητικά μοντέλα (βλ. παρακάτω, ενότητα 6). Παρόλα αυτά, η άποψη ότι ο φωνηεντισμός των Βορείων διαλέκτων είναι οικονομικότερος (τουλάχιστον έτσι όπως τοποθετούνταν από τους δομιστές γλωσσολόγους) μπορεί εύκολα να αμφισβητηθεί. Ένα προφανές ερώτημα είναι γιατί θεωρείται οικονομικότερο ένα σύστημα φωνηέντων, το οποίο προβλέπει άλλα φωνήεντα για τις τονισμένες και άλλα για τις άτονες συλλαβές. Το επιχείρημα των δομιστών καθίσταται πιο ευάλωτο, αν αναλογιστούμε τις επιπτώσεις που έχει η αποβολή των υψηλών φωνηέντων στη φωνολογία των Βορείων διαλέκτων, π.χ.: τη δημιουργία νέων συμφωνικών συμπλεγμάτων και την ανοχή συμφώνων (εκτός των /s/ και /n/) ή ακόμα και συμφωνικών συμπλεγμάτων στο τέλος της λέξης, αντίθετα με την τάση της Ελληνικής.

Αντίθετα με ό, τι ισχύει για το επιχείρημα της οικονομίας, δεν εντοπίζεται στις δομικές-λειτουργικές αναλύσεις ανάλογη ομοφωνία για τη λειτουργία της αρχής της ήσσοнос προσπάθειας. Έτσι, σύμφωνα με το Μαγουλά (1977), η άρθρωση των υψηλών φωνηέντων απαιτεί τον μεγαλύτερο μέσο ρυθμό εκπνοής, οπότε τα υψηλά φωνήεντα αποβάλλονται, ώστε να ικανοποιήσουν την αρχή της ήσσοнос προσπάθειας. Στην περίπτωση αυτή, όμως, δεν είναι ξεκάθαρο γιατί ανυψώνονται τα μέσα φωνήεντα σε υψηλά. Ο Συμεωνίδης (1977), από την άλλη, υποστηρίζει ότι τα υψηλά φωνήεντα αρθρώνονται με κλειστότερη τη στοματική κοιλότητα και κατά την άρθρωσή τους τα όργανα παραγωγής ήχου είναι πιο κοντά στη θέση ηρεμίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανύψωση των μέσων φωνηέντων, ώστε να ικανοποιηθεί η αρχή της ήσσοнос προσπάθειας.

Όσον αφορά στην αποβολή των υψηλών φωνηέντων, ο Συμεωνίδης (ό. π.) προτείνει να αντιμετωπίζεται από κοινού με την ανύψωση, ως ένας ενιαίος νόμος που

---

²³ Η ιδέα της ευκολίας στην άρθρωση είναι πολύ παλιά. Η μεσαιωνική γραμματική της Αραβικής *Al Kitab* (περ. 800 μ.Χ.) εξηγεί με τον τρόπο αυτό την αφομοίωση των συμφώνων. Το 19ο αιώνα συνεχίστηκε αυτή η τάση λόγω επιρροής από τις φυσικές επιστήμες (π.χ.: την έννοια της φυσικής επιλογής στη Βιολογία). Τον 20ο αιώνα ο Λειτουργιστής γλωσσολόγος *Martinet* υποστήριξε ότι η φωνολογική μεταβολή ελέγχεται από την διαρκή μάχη ανάμεσα στις επικοινωνιακές ανάγκες και στην τάση του ανθρώπου να ελαχιστοποιεί τη φυσική και πνευματική του προσπάθεια (*Blevins 2008*).

προωθεί τα φωνήεντα σε υψηλότερες θέσεις. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, τα μέσα φωνήεντα προωθούνται σε υψηλά, ενώ τα δεύτερα αποβάλλονται, γιατί δεν υπάρχει κάποια υψηλότερη θέση που να μπορούν να καταλάβουν²⁴. Η άποψη αυτή είναι ενδιαφέρουσα, γιατί θέτει τις βάσεις για μια ενιαία θεώρηση των δύο φαινομένων και δεν χρειάζεται να καταφύγει στη διαχρονία, για να απαντήσει στο ερώτημα γιατί τα ανυψωμένα /e/ και /o/ δεν αποβάλλονται. Ένα προφανές πρόβλημα, το οποίο αναγνωρίζει και ο ίδιος ο ερευνητής, είναι ότι, αν και δέχεται μια τάση προώθησης όλων των φωνηέντων σε υψηλότερες θέσεις, το χαμηλό φωνήεν /a/ δεν ακολουθεί την ίδια τάση. Ο Συμεωνίδης εικάζει ότι και το /a/ ανυψώνεται στις Βόρειες διαλέκτους, χωρίς ωστόσο η ανύψωση αυτή να γίνεται αντιληπτή από τον ομιλητή (δεν συμπίπτει, δηλαδή, θα λέγαμε το /a/ με κάποιο άλλο φώνημα). Το επιχείρημα ενισχύεται από μια πρόσφατη μελέτη (Christou & Baltazani forthcoming), η οποία στηριζόμενη σε εργαστηριακές μετρήσεις δείχνει ότι τα φωνήεντα της διαλέκτου των Κάτω Πεδινών Ιωαννίνων είναι στο σύνολό τους πιο ανυψωμένα, σε σύγκριση με τα φωνήεντα της Κοινής Νέας Ελληνικής. Ωστόσο, αυτή η εύστοχη, αλλά και διαισθητική, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει, παρατήρηση χρειάζεται θεωρητική τεκμηρίωση.

5.3. Συμπερασματικά

Στην ενότητα αυτή παρουσιάσαμε μια αποτελεσματική, εν πολλοίς, ανάλυση της μείωσης φωνηέντων στο θεωρητικό πλαίσιο της Θεωρίας του Βέλτιστου. Η ανάλυση αυτή διακρίνει ανάμεσα σε δύο φαινόμενα μείωσης ξεχωριστά και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Σε κάθε περίπτωση, τα μέσα φωνήεντα είναι αυτά τα οποία δεν προτιμώνται είτε γιατί δεν είναι γωνιακά, οπότε δεν είναι εύκολα διακριτά, είτε γιατί είναι πιο έξοχα από άλλα φωνήεντα. Υποστηρίξαμε, τέλος, ότι στις ποικιλίες της Ελληνικής που παρατηρείται ανύψωση των μέσων φωνηέντων ο τύπος περιορισμών που λειτουργεί είναι αυτός που προκρίνει την εμφάνιση μόνο γωνιακών φωνηέντων στις άτονες θέσεις. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας άποψης συμβαδίζει με ό, τι διαισθητικά ή πιο απλοϊκά είχε εκφραστεί στο παρελθόν στο πλαίσιο άλλων θεωρητικών προτύπων.

---

²⁴ Με την παρατήρηση αυτή, ο Συμεωνίδης ουσιαστικά εντάσσει την ανύψωση και αποβολή στα φαινόμενα αλυσιδωτής μετατόπισης (chain shifts). Για τα προβλήματα ανάλυσης των φαινομένων αλυσιδωτής μετατόπισης, βλ. Kirchner (1996).

6. Θεωρητικά για τη φωνολογική μεταβολή

6.0. Εισαγωγικά

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε με ορισμένα πολύ ενδιαφέροντα ζητήματα που αφορούν τη φωνολογική μεταβολή σε ένα θεωρητικό επίπεδο. Η μελέτη της φωνολογικής μεταβολής σημαίνει συνεξέταση της φωνολογικής δομής σε συνάρτηση με παράγοντες έξω από αυτήν, δηλαδή: φωνητικούς παράγοντες, όπως τις φυσικές ιδιότητες του ήχου και τη φυσιολογία του λόγου, καθώς και καθαρά εξωγλωσσικούς παράγοντες, όπως το κοινωνικό και πολιτιστικό υπόβαθρο της επικοινωνίας (Bermúdez Otero 2007). Αυτό είναι, άλλωστε, που κάνει τη μελέτη της φωνολογικής μεταβολής τόσο γοητευτική. Τα προβλήματα που τίθενται από τη μελέτη αυτή είναι δύο ειδών: αφενός πώς εισάγεται η μεταβολή σε μια γλώσσα, δηλαδή πώς ένας ήχος ή μια ποικιλία που δεν υπήρχε κάνει την πρώτη της εμφάνιση, και αφετέρου πώς εξαπλώνεται, δηλαδή αν είναι απότομη ή σταδιακή.

Ως προς το πρώτο ερώτημα, είναι γεγονός ότι η Φωνολογία διαμορφώνεται από εξωτερικούς παράγοντες μέσω της μεταβολής, αλλά και ότι επιβάλλει περιορισμούς στις πιθανές οδούς της μεταβολής αυτής. Το αν η φωνολογική μεταβολή έχει ντετερμινιστικό χαρακτήρα ή όχι είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους μελετητές και έχουν δοθεί διάφορων ειδών απαντήσεις, από αυτές που δέχονται το ντετερμινισμό ως βελτιστοποίηση της Γραμματικής (βλ. σχετική συζήτηση στη Blevins 2008 και Blevins & Garrett 2004), μέχρι αυτές που απορρίπτουν εντελώς το ενδεχόμενο να προκαλείται η μεταβολή από ενδογλωσσικούς παράγοντες και θεωρούν ότι είναι προϊόν αποκλειστικά εξωτερικών, συνήθως κοινωνικών, παραγόντων (Blust 2005). Από την άλλη, πολλές φορές η αναζήτηση μιας ερμηνείας στη φωνολογική μεταβολή μοιάζει ματαιοπονία, αφού, όπως έχει υποστηριχτεί «το να βρεις το κίνητρο μιας φωνολογικής διαδικασίας δεν σημαίνει ότι βρήκες και την εξήγηση γιατί συμβαίνει η διαδικασία αυτή» (Lass 1984: 199).

Από την άλλη, το ερώτημα της εξάπλωσης είναι επίσης σημαντικό, γιατί έχει συνέπειες για τις φωνολογικές αναπαραστάσεις και την αρχιτεκτονική της Γραμματικής (Bermúdez Otero 2007). Ο διαχωρισμός μεταξύ σταδιακής εισαγωγής και σταδιακής εξάπλωσης της μεταβολής είναι απαραίτητος. Η εισαγωγή της μεταβολής μπορεί να είναι απότομη ή σταδιακή στις εξής παραμέτρους: φωνητικά, λεξικά και κοινωνιογλωσσικά (Bermúdez Otero ό.π.). Φωνητικά, η μεταβολή μπορεί να θεωρηθεί σταδιακή, όταν π.χ.: μεταβάλλονται οι συχνότητες των διαμορφωτών ενός φωνήεντος. Ωστόσο, η αντίληψη του ανθρώπου είναι κατηγοριακή (Blevins 2006a). Έτσι, η μεταβολή χαρακτηριστικών, π.χ. ένα φωνήεν από [+υψηλό] να γίνει [-υψηλό], μπορεί να θεωρηθεί φωνητικά απότομη. Λεξικά, η μεταβολή είναι απότομη όταν εφαρμοστεί σε όλες τις λέξεις που είναι όμοιες ως προς το σχετικό φωνητικό και μορφοσυντακτικό περιβάλλον, ενώ σταδιακή όταν κάποιες λέξεις επηρεάζονται νωρίτερα από τις υπόλοιπες που παρέχουν επίσης κατάλληλο περιβάλλον. Στη δεύτερη περίπτωση, θα λέγαμε ότι η κοινωνιογλωσσική κατάσταση της λέξης παίζει σημαντικό ρόλο, οπότε ο μελετητής πρέπει να την λάβει υπόψη του με κατάλληλες μετρήσεις. Τέλος, ένας εξωγλωσσικός παράγοντας που φαίνεται να επηρεάζει τη μεταβολή είναι η συχνότητα των λέξεων, οι οποίες μεταβάλλονται.

Όλα τα παραπάνω θέματα θα συζητηθούν στην ενότητα αυτή και θα γίνει προσπάθεια να εξεταστούν σε συνδυασμό με τα όσα έχουμε πει ως τώρα για την ανύψωση φωνηέντων. Στόχος είναι να διαφανεί μέσα από το φαινόμενο που μελετάμε ποια θεωρητική άποψη παρέχει πλεονεκτήματα για την ανάλυσή του και, αντίθετα, ποια υστερεί.

6.1. Τρόποι εξάπλωσης της φωνολογικής μεταβολής

6.1.1. Η Νεογραμματική υπόθεση και η Λεξική Διάχυση

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το κίνημα των *Νεογραμματικών* (Junggrammatiker) διατύπωσε την υπόθεση ότι τα φωνήματα της γλώσσας μεταβάλλονται σταδιακά και η μεταβολή αυτή επενεργεί τυφλά. Επομένως, η

μεταβολή επηρεάζει ταυτόχρονα το σύνολο των λέξεων που έχουν το ίδιο φωνητικό περιβάλλον, χαρακτηρίζεται, δηλαδή από *κανονικότητα*. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τους Νεογραμματικούς, η φωνολογική μεταβολή ελέγχεται μόνο από το φωνητικό περιβάλλον (και όχι από σημασιολογικούς ή γραμματικούς παράγοντες), είναι φωνητικά σταδιακή, αλλά λεξικά απότομη και δεν επιδέχεται εξαιρέσεις. Για τα αντιπαραδείγματα επιστρατεύεται είτε η αναλογία, η οποία ενεργεί a posteriori, είτε μια άλλη μορφολογική ερμηνεία. Για παράδειγμα, στην Αρχαία Ελληνική υπάρχει ο φωνολογικός νόμος, σύμφωνα με τον οποίο το /s/ ανάμεσα σε φωνήεντα αποβάλλεται. Ο νόμος αυτός εμφανίζει κανονική κατανομή και επηρεάζει όλες τις λέξεις που έχουν το ίδιο περιβάλλον· ωστόσο, απαντούν τύποι όπως ο μέλλοντας οριστικής των φωνηεντόληκτων ρημάτων (π.χ.: λύσω) ή η δοτική πληθυντικού των σιγμόληκτων ουσιαστικών της τρίτης κλίσης (π.χ.: γένεσι), οι οποίοι εμφανίζουν /s/ ανάμεσα σε φωνήεντα. Για τέτοιες «εξαιρέσεις» υπάρχει εξήγηση, συγκεκριμένα ότι το /s/ του μέλλοντα και η κατάληξη /si/ της δοτικής πληθυντικού της τρίτης κλίσης είναι φορείς *μορφολογικής σημασίας* και διατηρούνται, παρά το περιβάλλον.

Αυτή η θεώρηση της φωνολογικής μεταβολής ήταν η κυρίαρχη μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, οπότε η διαλεκτολογική έρευνα στη Σινοθιβετιανή οικογένεια γλωσσών υπέδειξε μεταβολές στη Φωνολογία της Κινεζικής, οι οποίες δεν ήταν νεογραμματικού τύπου. Στα δεδομένα της Κινεζικής παρατηρήθηκε ότι: α) όλες οι λέξεις δεν επηρεάζονται ταυτόχρονα από μια μεταβολή, β) εντοπίζονται εξαιρέσεις που δεν είναι δυνατό να ερμηνευτούν με αναλογία, γ) υπάρχουν μεταβολές που δεν φαίνεται να ελέγχονται από τη φωνολογία. Έτσι, οι μελετητές πρότειναν μια διαφορετική προσέγγιση της φωνολογικής μεταβολής, η οποία ονομάστηκε *Λεξική Διάχυση*. Αντίθετα με τη Νεογραμματική υπόθεση, η Λεξική Διάχυση πρεσβεύει ότι η μεταβολή των φωνημάτων της γλώσσας δεν είναι σταδιακή, αλλά απότομη. Γίνεται, δηλαδή, αισθητή από τους ομιλητές, πράγμα που προϋποθέτει ότι η αντίληψη των φωνημάτων είναι κατηγοριακή. Επίσης, η μεταβολή δεν επηρεάζει το σύνολο του λεξιλογίου, αλλά εφαρμόζεται μερικώς κάθε φορά, δηλαδή προχωρά λέξη με τη λέξη (σύμφωνα με τη διατύπωση του de Oliveira (1991), μονάδα μέτρησης της μεταβολής δεν είναι το φώνημα, αλλά η λέξη). Οι ανωμαλίες προκύπτουν από την αλληλεπικάλυψη κανόνων, δηλαδή είναι το αποτέλεσμα δύο κανονικών φωνητικών αλλαγών.

Από την διατύπωση της Λεξικής Διάχυσης μέχρι σήμερα, οι μελετητές έχουν εκφράσει διάφορες απόψεις σχετικά με τη φωνολογική μεταβολή: άλλοι έχουν υιοθετήσει τη Λεξική Διάχυση (de Oliveira 1991, Manolessou & Toufexis forthcoming), ενώ άλλοι προτείνουν ότι υπάρχουν περισσότεροι του ενός τύποι φωνολογικής μεταβολής (Labov 1981, Bermúdez Otero 2007). Πριν αναφερθούμε σε αυτές τις απόψεις και τα εκατέρωθεν επιχειρήματα, πρέπει να επιστημόσουμε το βασικό πλεονέκτημα και μειονέκτημα των δύο προσεγγίσεων που αναφέραμε: η άποψη των Νεογραμματικών ερμηνεύει την κανονικότητα, αλλά προϋποθέτει μια υποθετική ομοιογένεια της γλώσσας, παραλείποντας τα δεδομένα που αποκλίνουν· από την άλλη, η Λεξική Διάχυση αντιμετωπίζει την ετερογένεια, που αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της γλώσσας, ωστόσο δεν μπορεί να προβλέψει περιπτώσεις στις οποίες η κατανομή της μεταβολής παρουσιάζει κανονικότητα.

Ο Labov (1981) επιχειρεί μια σύνθεση των δύο απόψεων. Αναγνωρίζει, λοιπόν, δύο είδη μεταβολής. Από τη μια, υπάρχει η κανονική μεταβολή, η οποία προκαλείται φωνητικά, δεν ρυθμίζεται από λεξικούς παράγοντες και δεν επηρεάζεται από κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες. Από την άλλη, η διάχυση είναι το αποτέλεσμα της αφηρημένης υποκατάστασης ενός φωνήματος με ένα άλλο σε λέξεις που περιέχουν αυτό το φώνημα και ελέγχεται από λεξικούς και γραμματικούς παράγοντες. Η σημαντικότερη συμβολή του Labov είναι ότι αποσυνδέει τη Λεξική Διάχυση από την κανονικότητα και προτείνει τη μελέτη της μεταβολής εν εξελίξει. Αυτό συνδέεται με την άποψη ότι η νεογραμματικού τύπου κανονικότητα μπορεί να εντοπιστεί μόνο σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η μεταβολή είναι ολοκληρωμένη.

Οι κατεξοχήν μελετητές της μεταβολής εν εξελίξει, οι διαλεκτολόγοι και οι ιστορικοί γλωσσολόγοι, υιοθετούν τη Λεξική Διάχυση, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ακριβώς επειδή γίνονται μάρτυρες της ποικιλίας και της ετερογένειας. Μελετώντας την ανύψωση των μέσων φωνηέντων σε προτονική θέση στις κεντρικές διαλέκτους της Πορτογαλικής της Βραζιλίας, ο de Oliveira (1991) παρατηρεί κανονικότητα, αλλά και εξαιρέσεις, αφού η ανύψωση μπορεί να εμφανίζεται ακόμη και χωρίς το κατάλληλο περιβάλλον. Επίσης, παρατηρεί ότι η ανύψωση επενεργεί πρώτα στα συχνά λεξήματα. Έτσι, υιοθετεί την άποψη ότι όλες οι μεταβολές εισάγονται λεξικά. Βέβαια, αλλαγές που συγχρονικά δεν ελέγχονται λεξικά μπορεί κάποτε ελέγχονταν, οπότε ο de Oliveira καταλήγει ότι

μακροπρόθεσμα μπορεί οι μεταβολές αυτές να έχουν αποτελέσματα νεογραμματικού τύπου.

Όταν, όμως, δεχτούμε τη Λεξική Διάχυση, τίθενται δύο βασικά ερωτήματα, συγκεκριμένα: ποιες λέξεις επηρεάζονται πρώτα και ποιοι παράγοντες ευθύνονται για τα όρια της Λεξικής Διάχυσης. Για να απαντήσει στο πρώτο ερώτημα, ο de Oliveira επικαλείται την άποψη του Krishnamurti, σύμφωνα με την οποία οι πρώτες λέξεις που επηρεάζονται είναι οι θεμελιώδεις. Η άποψη αυτή στην ουσία θέτει δύο κριτήρια, αυτό της συχνότητας και αυτό της σημασίας. Ως προς το δεύτερο ερώτημα, ο de Oliveira επισημαίνει ότι υπάρχουν ενδογλωσσικοί παράγοντες, εξαιτίας των οποίων περιορίζεται η Λεξική Διάχυση, π.χ.: συνήθως τα κύρια ονόματα δεν επηρεάζονται από μια μεταβολή, αλλά και εξωγλωσσικοί, για παράδειγμα η αντίδραση κάποιων κοινωνικών στρωμάτων ή η πίεση που ασκεί ο επίσημος λόγος. Επομένως, ο de Oliveira καταλήγει στο ότι η φωνολογική μεταβολή έχει τη μορφή $X \rightarrow Y/Z$, όπου το X εμφανίζεται σε μια κοινή λέξη, το Z παρέχει ένα κατάλληλο φωνητικό περιβάλλον για το Y και το X είναι μέρος μιας λέξης, η οποία εμφανίζεται στον ανεπίσημο λόγο.

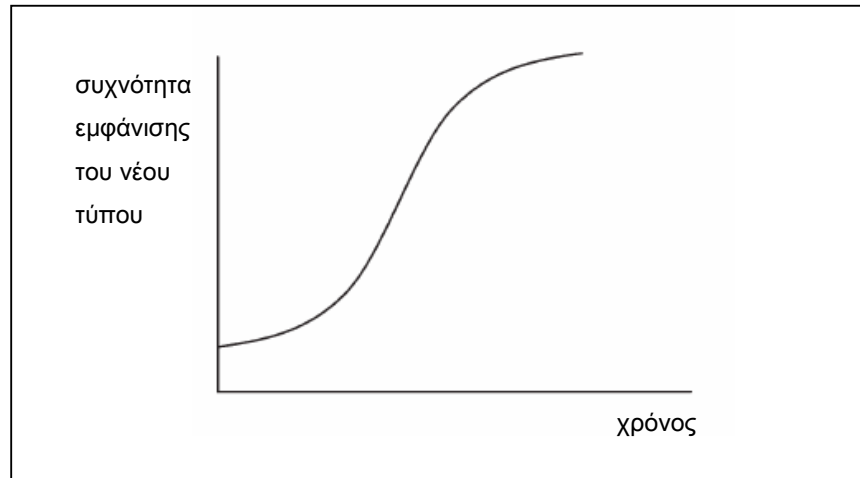
Από την πλευρά της Ιστορικής Γλωσσολογίας, η πρόσφατη μελέτη των Manollessou και Toufexis (forthcoming) υποστηρίζει την άποψη ότι η Μεσαιωνική Ελληνική είναι ένα ιδανικό παράδειγμα που τεκμηριώνει τη Λεξική Διάχυση. Συγκεκριμένα, οι Manollessou και Toufexis (ό.π.) παρατηρούν ότι η Μεσαιωνική Ελληνική δεν παρουσιάζει μεταβολές νεογραμματικού τύπου, κι αυτό όχι γιατί η κάθε μεταβολή είναι σποραδική από τη φύση της ή ανεξάρτητη από ένα συγκεκριμένο περιβάλλον, αλλά ακριβώς γιατί βρίσκεται ακόμη εν εξελίξει. Έτσι, στη Μεσαιωνική Ελληνική:

- α) καμία μεταβολή δεν απαντά με απόλυτη κανονικότητα και χωρίς εξαιρέσεις.
- β) πολλές λέξεις που έχουν, τελικά, κληρονομηθεί αναλλοίωτες στην Νέα Ελληνική εμφανίζονται με κάποια μεταβολή στη Μεσαιωνική.
- γ) λέξεις οι οποίες έχουν υποστεί μεταβολή στη Νέα Ελληνική μπορεί να εμφανίζονται χωρίς τη μεταβολή αυτή στη Μεσαιωνική.
- δ) φαίνεται να επενεργεί σε μεγάλο ποσοστό η υπερδιόρθωση.

Αυτές οι παρατηρήσεις σε καμία περίπτωση δεν συμβαδίζουν με τη Νεογραμματική υπόθεση, αλλά αντίθετα συνηγορούν υπέρ της Λεξικής διάχυσης.

Όσον αφορά την πορεία μιας μεταβολής στο χρόνο, οι μελετητές που εστιάζουν στη μελέτη της ποικιλίας δέχονται ότι μια μεταβολή ξεκινά παρασύροντας αρχικά λίγους τύπους. Η συχνότητα των τύπων που μεταβάλλονται αυξάνεται με το χρόνο, αρχικά αργά και στη συνέχεια πιο έντονα, μέχρι που προς το τέλος της μεταβολής έχει επηρεαστεί το σύνολο σχεδόν του λεξιλογίου, ωστόσο, επέρχεται μια ύφεση, οπότε μπορεί κάποιοι τύποι να μείνουν τελικά ανεπηρέαστοι από τη μεταβολή. Αυτή η πορεία αποδίδεται σχηματικά με μια καμπύλη σχήματος S, όπως φαίνεται παρακάτω (Pintzuk 2003):

(39)

Απόψεις όπως αυτές που εκτέθηκαν παραπάνω ανταποκρίνονται στην περιγραφή της ποικιλίας που συναντά κανείς όταν μελετήσει προσεκτικότερα τα δεδομένα. Όμως, δεν είναι καθόλου σαφές το πώς θα μπορούσε μια μεταβολή μακροπρόθεσμα να αποκτήσει νεογραμματική κανονικότητα. Με άλλα λόγια, η ίδια η φύση της Λεξικής Διάχυσης, ο λεξικός της χαρακτήρας προβλέπει, κατά κάποιον τρόπο, την μη ολοκλήρωση μιας μεταβολής (βλ. και Bermúdez Otero 2007). Μια λύση σε αυτό είναι να δεχτούμε ότι υπάρχουν περισσότεροι του ενός τύποι φωνολογικής μεταβολής, όπως θα δείξουμε στην ενότητα που ακολουθεί.

6.1.2. Η πρόταση της Θεωρητικής Γλωσσολογίας

Ο Bermúdez Otero (2007), στηριζόμενος σε ένα βαθμό στο πρότυπο της Λεξικής Φωνολογίας, προτείνει ότι υπάρχουν όχι δύο, αλλά τρεις τύποι φωνολογικής μεταβολής. Για να προκύψουν οι τύποι αυτοί προϋποτίθενται δύο θεμελιώδεις παραδοχές για τη φύση της Γραμματικής. Η Γραμματική χαρακτηρίζεται από:

(40)

(α) *Διακριτότητα* (discreteness) σε λεξικό και φωνολογικό επίπεδο: Η σημασία προκύπτει από το συνδυασμό ενός μικρού αριθμού στοιχείων διακριτών μεταξύ τους.

(β) *Υποσυστημικότητα* (modularity): οι φωνητικοί κανόνες δεν μπορούν να ανάγονται απευθείας σε λεξικές αναπαραστάσεις. Το λεξικό δεν μπορεί να περιλαμβάνει φωνητικές πληροφορίες, αλλά κατηγορικές (φωνολογικές)

Από τις παραδοχές αυτές προκύπτουν δύο συμπεράσματα σχετικά με τη φωνολογική μεταβολή. Το πρώτο είναι ότι η φωνητικά σταδιακή μεταβολή μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο αν μεταβληθούν οι φωνητικοί κανόνες μέσω των οποίων πραγματώνονται οι φωνολογικές κατηγορίες (όπως προκύπτει από το (α)), αλλά μια τέτοια μεταβολή δεν μπορεί να υπόκειται σε λεξική ρύθμιση (όπως προκύπτει από το (β)). Το δεύτερο είναι ότι η μεταβολή που εισάγεται με διάχυση προϋποθέτει τη μεταβολή των λεξικών αναπαραστάσεων στο λεξικό, όπου αποθηκεύονται, οπότε η μεταβολή αυτού του τύπου πρέπει να είναι κατηγορική (όπως προκύπτει από το (β)). Έτσι, διαμορφώνονται τρεις τρόποι εισαγωγής μιας φωνολογικής μεταβολής, όπως φαίνεται και στον πίνακα που ακολουθεί (από τον Bermúdez Otero 2007):

Εισαγωγή		Πιθανή;	Ποιο συστατικό της γραμματικής αφορά;
Φωνητικό επίπεδο	Λεξικό επίπεδο		
απότομη	σταδιακή	Ναι	Λεξικές αναπαραστάσεις
απότομη	απότομη	Ναι	Φωνολογικούς νόμους
σταδιακή	απότομη	Ναι	Φωνητικούς νόμους
σταδιακή	σταδιακή	Όχι	

Πίνακας 3

Ο πρώτος τύπος μεταβολής αντιστοιχεί στη μεταβολή που προβλέπει η Λεξική Διάχυση, ενώ ο τρίτος αντιστοιχεί στη μεταβολή νεογραμματικού τύπου. Ο δεύτερος τύπος μεταβολής, που εισάγεται απότομα και σε φωνητικό και σε λεξικό επίπεδο, παρότι προβλέπεται από την αρχιτεκτονική της Γραμματικής, δεν έχει συζητηθεί αρκετά στη βιβλιογραφία, σύμφωνα με τον Bermúdez Otero. Τέλος, ο τέταρτος τύπος μεταβολής δεν προβλέπεται από τη γενετική σχολή, ωστόσο γίνεται δεκτός από τους μελετητές που δέχονται ότι το λεξικό περιλαμβάνει φωνητικές πληροφορίες. Οι προσεγγίσεις αυτού του τύπου βασίζονται στη χρήση και υποστηρίζουν ότι όσο μεγαλύτερη είναι η συχνότητα ενός δείγματος, τόσο μεγαλύτερη είναι η λεξική του αναγνώριση, οπότε θα είναι πιο μεγάλες οι μεταβολές που θα υποστεί. Αντίθετα, οι λιγότερο συχνές λέξεις, οι οποίες δεν προβλέπονται εύκολα από το περιεχόμενο, υπερ-αρθρώνονται (*hyperspeech*). Σε αυτού του είδους τις προσεγγίσεις θα αναφερθούμε στην επόμενη υποενότητα.

Όσον αφορά στην εξέλιξη των μεταβολών στη διαχρονία, ο Bermúdez Otero χρησιμοποιεί τις τέσσερις φάσεις του κύκλου ζωής μιας φωνολογικής μεταβολής, όπως προβλέπονται από τη Λεξική Φωνολογία (Kirarsky 1988):

- 1^η Φάση *Φωνολογοποίηση*: εισαγωγή ενός νέου φωνητικού κανόνα ως αποτυχία στη συνεργασία ομιλητή – ακροατή (βλ. παρακάτω).
- 2^η Φάση *Σταθεροποίηση*: ο νέος τύπος γίνεται κατηγορικός. Έχουμε επαναδόμηση των φωνολογικών αναπαραστάσεων.

- 3^η Φάση *Επανάλυση*: τα κατηγορικά σχήματα μεταβάλλονται και οι κανόνες γίνονται ευαίσθητοι στη μορφοσυντακτική δομή. Συχνά, έχουμε αλλαγή του τομέα εφαρμογής της μεταβολής από το επίπεδο της φράσης στο επίπεδο της λέξης και κατόπιν του θέματος.
- 4^η Φάση *Μορφολογοποίηση/ Λεξικοποίηση*: φωνολογικοί νόμοι ελέγχονται από τη μορφολογία ή εξαφανίζονται εντελώς, αφήνοντας πίσω τους ‘ανωμαλίες’ στις λεξικές αναπαραστάσεις.

Η νεογραμματικού τύπου φωνολογική μεταβολή αντιστοιχεί στην πρώτη φάση. Η μεταβολή που εισάγεται απότομα τόσο σε λεξικό όσο και σε φωνητικό επίπεδο εντοπίζεται στη δεύτερη φάση του κύκλου ζωής της μεταβολής. Στη φάση αυτή έχουμε ανάδυση ενός φωνολογικού κανόνα από έναν φωνητικό κανόνα. Επομένως, η μεταβολή είναι φωνητικά απότομη. Αν ο κανόνας δεν επηρεαστεί από λεξικές ιδιοσυγκρασίες, τότε είναι δυνατόν να επηρεάσει όλες τις λεξικές αναπαραστάσεις, οπότε η μεταβολή είναι και λεξικά απότομη. Η Λεξική Διάχυση αφορά μεταβολές που έχουν περάσει στην τρίτη φάση. Παρά τη φαινομενική ανωμαλία, υπάρχει ένα είδος φωνολογικού ελέγχου, με την έννοια ότι αφενός η μεταβολή συμβαίνει κάτω από ορισμένες—ανά διάλεκτο—φωνολογικές και μορφολογικές συνθήκες και αφετέρου δεν πρόκειται συνήθως για μεταβολές μη φυσικές (για την έννοια της φυσικότητας στη φωνολογική μεταβολή βλ. επόμενη ενότητα). Αφού η μεταβολή γίνεται στο επίπεδο του θέματος, η Λεξική Διάχυση μένει πάντα ανολοκλήρωτη.

Στην προηγούμενη ενότητα παρουσιάστηκε η πρόταση ότι όλες οι μεταβολές είναι του τύπου που προβλέπει η Λεξική Διάχυση και ίσως εξελιχτούν σε μεταβολές νεογραμματικού τύπου με την ολοκλήρωσή τους. Εδώ προτείνεται η αντίστροφη θεώρηση: οι μεταβολές ξεκινούν ως νεογραμματικού τύπου και στην πορεία εξελίσσονται σε μεταβολές του τύπου της Λεξικής Διάχυσης. Η άποψη αυτή είναι πιο συνεπής με τη θεωρία και πιο ερμηνευτική από την προηγούμενη.

Αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ είναι ο δεύτερος τύπος μεταβολής, στον οποίο μπορούμε να εντάξουμε την ανύψωση των Βορείων διαλέκτων της Ελληνικής. Αν συγκριθεί η εφαρμογή, η κατανομή και η ιστορική εξέλιξη της ανύψωσης με άλλες

μεσαιωνικές μεταβολές της Ελληνικής, όπως π.χ. την αμοιβαία αντικατάσταση των υγρών συμφώνων (Manolessou & Toulfexis forthcoming) ή την χαμήλωση των μέσων φωνηέντων (Παυλάκου 2008), τότε θα διαπιστώσουμε μεγάλες ασυμμετρίες. Έτσι, η ποικιλία που παρουσιάζει η ανύψωση είναι αισθητά μικρότερη, ενώ μένει σχεδόν αλώβητη από υπερδιορθώσεις και μορφολογική ρύθμιση. Έτσι, κρίνεται σκόπιμο να την εντάξουμε σε αυτόν τον τύπο φωνολογικής μεταβολής. Φυσικά, οι γραπτές πηγές μας είναι αδύνατον να αποκαλύψουν αν πράγματι η εφαρμογή της ανύψωσης ήταν λεξικά απότομη, όμως αυτό προβλέπεται από τους περιορισμούς που αναλύθηκαν στην Ενότητα 3.0. Αντίθετα, για τις διαλέκτους του Πόντου και της Μικράς Ασίας, όπου η ανύψωση δεν πήρε το χαρακτήρα του 'κανόνα', αλλά εφαρμόστηκε με ορισμένους μορφολογικούς περιορισμούς, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μεταβολή πέρασε στην τρίτη φάση. Στις Νότιες διαλέκτους η ανύψωση είχε έναν μάλλον καθαρά λεξικό χαρακτήρα, που παραπέμπει στην τέταρτη φάση.

Ωστόσο, τα όρια ανάμεσα στις φάσεις δεν είναι πάντα σαφή και η χρονική διάρκεια καθεμιάς από τις φάσεις αυτές δεν είναι προβλέψιμη. Σε αυτό το πλαίσιο κινείται η πρόταση των Janda και Joseph (2003), οι οποίοι επισημαίνουν ότι η αρχή μιας μεταβολής καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την πορεία της. Οι Janda και Joseph θεωρούν ότι οι φωνητικοί παράγοντες ελέγχουν τη μεταβολή για σύντομο χρονικό διάστημα, κατά το οποίο η μεταβολή είναι εφήμερη, αλλά απολύτως κανονική, ενώ στη συνέχεια οι φωνητικοί κανόνες εκτοπίζονται προς όφελος φωνολογικών και κοινωνικών και, τέλος, υπεισέρχονται μορφολογικοί και λεξικοί παράγοντες, οπότε οι τύποι επαναναλύονται (θεωρία 'Big Bang'). Η θεωρητική τοποθέτηση των Janda και Joseph, βέβαια, προβλέπει υποχρεωτικά το πέρασμα από τα στάδια της μορφολογοποίησης ή/και της λεξικοποίησης, κάτι που δεν είναι σίγουρο ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, ωστόσο, θέτει το πρόβλημα του χρόνου κατά τον οποίο συμβαίνει το πέρασμα από τη μια φάση στην άλλη.

6.1.3. Λειτουργικές προσεγγίσεις στη φωνολογική μεταβολή

Με αφορμή την παρουσίαση της Λεξικής Διάχυσης στην Ενότητα 6.1.2., τέθηκε το ζήτημα κατά πόσον η συχνότητα μπορεί να παίζει κάποιο ρόλο στη

φωνολογική μεταβολή. Το θέμα της συχνότητας επανήλθε, επίσης, στην προηγούμενη υποενότητα, όταν αμφισβητήθηκε η ύπαρξη μεταβολής που είναι ταυτόχρονα φωνητικά και λεξικά σταδιακή. Είπαμε, λοιπόν, ότι για να υπάρχει η δυνατότητα πρόβλεψης αυτού του τύπου μεταβολής, πρέπει να δεχτούμε ότι το Λεξικό περιλαμβάνει φωνητικές πληροφορίες.

Ορισμένοι μορφολόγοι δέχονται την άποψη ότι το Λεξικό περιλαμβάνει φωνητικές πληροφορίες. Ο Booij (2002, 2008) θεωρεί ότι η αποθήκευση (storage) σε λίστες και η επεξεργασία (computation) με κανόνες δεν αλληλο-αποκλείονται. Κατά τη γνώμη του, η άποψη ότι η αποθήκευση ενός στοιχείου στο Λεξικό αποκλείει την ύπαρξη ενός κανόνα, ο οποίος εξηγεί τις περισσότερες ιδιότητες αυτής της λέξης, αντανακλά την άποψη του Bloomfield ότι το Λεξικό είναι μια λίστα ανώμαλων τύπων. Αντίθετα, για τον Booij, ακόμα και οι προβλέψιμες ιδιότητες για τα μορφήματα αποθηκεύονται, για να επιταχύνεται η επεξεργασία τους. Έτσι, ο Booij πιστεύει ότι η φωνητική μορφή βρίσκεται αποθηκευμένη στο λεξικό, ενώ η φωνολογική είναι προϊόν επεξεργασίας, και όχι το αντίστροφο.

Η άποψη ότι η φωνητικές πληροφορίες αποθηκεύονται στο Λεξικό υποστηρίζεται και από την Bybee (2002a, 2002b). Μάλιστα, η θεωρητική τοποθέτηση της Bybee συνδυάζει την παραπάνω παραδοχή με το κριτήριο της συχνότητας. Έτσι, διατυπώνεται μια θεωρία για τη φωνολογική μεταβολή η οποία κινείται στο πλαίσιο του Λειτουργισμού, αφού στηρίζεται στο κριτήριο της χρήσης (Bybee 2000). Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι τα συχνά χρησιμοποιούμενα σχήματα γίνονται μέρος της 'γραμματικής' μας με ορισμένους ψυχολογικούς μηχανισμούς και ότι η δυνατότητα πρόσβασης του ομιλητή στο Λεξικό είναι συνάρτηση της συχνότητας των λέξεων με τον αριθμό-συχνότητα των λέξεων με παρόμοιο φωνολογικό σχήμα. Οι συχνότερα χρησιμοποιούμενες λέξεις υφίστανται μεταβολές με έναν ταχύτερο ρυθμό από ό,τι αυτές που χρησιμοποιούνται λιγότερο συχνά. Όπως και στη Λεξική Διάχυση, έτσι και σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η μονάδα της αναπαράστασης είναι η λέξη ή η φράση. Οι λεξικές αναπαραστάσεις δομούνται σταδιακά βάσει των πραγματικών

ποικιλιών της λέξης που απαντούν και ελάχιστη μονάδα αποθήκευσης θεωρείται η λέξη, αφού μικρότερες μονάδες δεν χρησιμοποιούνται μόνες τους²⁵.

Η φωνολογική μεταβολή δείχνει ότι επηρεάζει φθόγγους μέσα σε λέξεις, καθώς οι περισσότερες μεταβολές γίνονται στο επίπεδο της λέξης. Μια βασική παραδοχή που προκύπτει από αυτό είναι ότι η μεταβολή έχει άμεσα και μόνιμα αποτελέσματα στις αποθηκευμένες αναπαραστάσεις, οπότε, η παλιά μορφή δεν εμφανίζεται ποτέ ξανά ακόμη και όταν ο φωνολογικός κανόνας έχει γίνει μη παραγωγικός (unidirectionality). Μια τέτοια άποψη, ωστόσο, δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί εμπειρικά, αφού για μεγάλες περιόδους μπορούν δυο παραλλαγές ενός τύπου να συνυπάρχουν. Επιπλέον, αναφέρθηκε προηγουμένως ότι τύποι που σε παλιότερες φάσεις της γλώσσας έφεραν μια μεταβολή απαντούν στις σημερινές χωρίς τη μεταβολή αυτή (Manolessou & Toufexis forthcoming).

Σε επόμενες μελέτες, η Bybee (2002a, 2002b) υποστηρίζει η γνωσιακή αναπαράσταση του ομιλητή είναι ένα σύνολο παραδειγμάτων (exemplars). Υπάρχει, επομένως, ένα δίκτυο συσχετισμού ανάμεσα στις λέξεις, με τα παραδείγματα που απαντούν πιο συχνά να είναι ισχυρότερα από αυτά που δεν απαντούν συχνά. Ένα παράδειγμα μεταβάλλεται όσο ο ομιλητής εκτίθεται σε δείγματα της μεταβολής. Με άλλα λόγια, η μεταβολή εξαρτάται από την εμπειρία του ομιλητή σε συγκεκριμένες φωνητικές φόρμες. Μπορεί τα επιχειρήματα για τα δίκτυα λέξεων και τη συχνότητα να επιβεβαιώνονται εμπειρικά σε ένα βαθμό, ωστόσο, κινδυνεύουν να θεωρηθούν κυκλικά, γιατί η συχνότητα είναι ένας παράγοντας που διαμορφώνεται από τους ίδιους τους ομιλητές. Ένα γενικότερο πρόβλημα της προσέγγισης αυτής είναι ότι δεν μπορεί να προβλέψει την πορεία μιας μεταβολής, αφού το κάθε υποκείμενο εκτίθεται σε διαφορετική συχνότητα. Επιπλέον, η συχνότητα είναι ένας παράγοντας που, καθότι εξωγλωσσικός, δεν μπορεί με ασφάλεια να προβλεφθεί και να υπολογιστεί με ακρίβεια, ώστε να συμπεριληφθεί σε μια θεωρία, όπου εξορισμού ζητούμενο είναι η τυποποίηση. Ωστόσο, επειδή εμπειρικά φαίνεται ότι η συχνότητα και τα δίκτυα λέξεων μπορεί να παίζουν κάποιο ρόλο στις φωνολογικές μεταβολές, ιδιαίτερα αυτές που εξαπλώνονται με Λεξική Διάχυση, το θέμα χρειάζεται περαιτέρω έρευνα.

---

²⁵ Ωστόσο, υπάρχει σημαντικός αντίλογος στους κόλπους της Μορφολογίας για αυτό τον ισχυρισμό. Γλώσσες όπως η Ελληνική ενισχύουν την άποψη ότι στο Λεξικό αποθηκεύονται μορφήματα και όχι λέξεις (Ράλλη, 2005).

6.2. Θεωρίες για τα αίτια της φωνολογικής μεταβολής

6.2.1. Φυσικές και μη φυσικές μεταβολές

Συνηθίζεται να γίνεται μια διάκριση ανάμεσα σε φωνολογικές μεταβολές που έχουν φωνητικό κίνητρο και σε αυτές που δεν έχουν. Οι πρώτες χαρακτηρίζονται συνήθως ως ‘φυσικές’ (Lass 1984: 196) και θεωρείται ότι συμπίπτουν με φωνολογικές διαδικασίες, ενώ οι δεύτερες χαρακτηρίζονται ως μη φυσικές και θεωρείται ότι συμπίπτουν με ‘κανόνες’ που έχουν ιδιοσυγκρασιακό χαρακτήρα (Lass 1984: 196, Katamba 1989: 110). Οι ‘φυσικές’ μεταβολές αντιστοιχίζονται συνήθως με την έννοια της απλότητας ή της οικονομίας και της αρθρωτικής ευκολίας, γιατί βασίζονται σε φυσικές ιδιότητες του λόγου, την άρθρωση και την αντίληψη. Δεν είναι κατ’ ανάγκη καθολικές, αφού ενδέχεται να είναι αποτέλεσμα βιολογικών ή γνωστικών παραγόντων. Αντίθετα, οι μη φυσικές συνδέονται με μαρκαρισμένες δομές και μπορεί να παρουσιάζουν κανονικότητα, αλλά δεν στηρίζονται στη φωνητική. Βασίζονται στην αναλογία και ελέγχονται από τη μορφολογία. Τέτοιες μεταβολές εμφανίζονται συχνά σε καταστάσεις γλωσσικής επαφής (Blevins 2008).

Με βάση την ανάλυση της ανύψωσης που υιοθετήσαμε στην προηγούμενη ενότητα, προκύπτει ότι η ανύψωση είναι μια φυσική μεταβολή, γιατί στηρίζεται στην ακουστικά και αρθρωτικά πλεονεκτήματα που παρέχουν τα γωνιακά φωνήεντα στις άτονες συλλαβές, όπου η σωστή αντίληψη του ακροατή τίθεται σε κίνδυνο. Είδαμε, επίσης, ότι η ανύψωση είναι ένα πολύ συχνό φαινόμενο διαγλωσσικά. Τα ερωτήματα που τίθενται σε σχέση με τις φυσικές μεταβολές είναι, πρώτον, αν συχνότητα μιας μεταβολής σημαίνει φυσικότητα και, δεύτερον, αν πρέπει η φυσικότητα να παίζει ρόλο στις αναλύσεις (Blevins 2006b, 2008).

Ως προς το πρώτο ερώτημα, είδαμε από την ανάλυση που προτάθηκε ότι οι ομοιότητες²⁶ ανάμεσα στις γλώσσες δεν υποδεικνύουν αναγκαστικά το ίδιο

---

²⁶ Οι ομοιότητες ανάμεσα στις γλώσσες μπορεί να προέρχονται από: κληρονομιά από μια κοινή μητέρα, παράλληλη ανάπτυξη (εδώ το κίνητρο είναι συνήθως φωνητικό: η ποικιλία στην άρθρωση συνδυάζεται με καθολικούς περιορισμούς στην αντίληψη ανάλογα με τη γλώσσα), καθολικούς-εγγενείς μηχανισμούς άρθρωσης και αντίληψης, αλλά και εξωτερικούς παράγοντες (εγγραμμιασμός, γλωσσική επαφή, ρυθμιστικές νόρμες, κ.λπ.) (Blevins 2008). Οι ανυψώσεις που παρατηρούνται στις διαλέκτους της

φαινόμενο, επομένως συχνότητα δεν σημαίνει φυσικότητα. Άλλωστε, έχει υποστηριχτεί ότι η κάθε μεταβολή καταλαμβάνει μία μόνο θέση στην τυπολογική διαφοροποίηση, οπότε η συχνότητα δεν έχει κάποια ιδιαίτερη σημασία (Blust 2005). Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, είναι σημαντικό ότι τόσο οι φυσικές όσο και οι μη φυσικές μεταβολές εμφανίζονται σε όλες τις γλώσσες, οπότε μπορούν να κατακτηθούν από τον άνθρωπο (learnable). Οπότε, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την αιτία της φωνολογική μεταβολή, η έννοια του φυσικού είναι χρήσιμη, αν, όμως, στόχος μας είναι να κατανοήσουμε πώς λειτουργεί η φωνολογική Γραμματική (όπως κάναμε στην προηγούμενη ενότητα), τότε η φυσικότητα δεν παίζει ρόλο.

6.2.2. Η έννοια του ντετερμινισμού στη φωνολογική μεταβολή

Ένα ερώτημα που παραδοσιακά τίθεται για τη φωνολογική μεταβολή είναι αν έχει ντετερμινιστικό χαρακτήρα ή όχι, αφού πάντα υπάρχει ο στόχος να εξηγήσουμε την αιτία της γλωσσικής μεταβολής. Έχουν κατά καιρούς υποστηριχτεί τρεις τύποι κινήτρων: φωνητικά, δομικά και κοινωνικά. Οι περισσότερες μελέτες που στηρίζονται είτε στη διαχρονία είτε στη φωνητική δέχονται ρητά ή σιωπηρά ότι η φωνολογική μεταβολή έχει φωνητικό κίνητρο (Ohala 1992, Donegan 1993, Kirarsky 1995). Βασικό επιχείρημα που υποστηρίζει την τελεολογική αντιμετώπιση της μεταβολής (ότι, δηλαδή, η μεταβολή γίνεται για διευκόλυνση της άρθρωσης, της αντίληψης και της επεξεργασίας) είναι ότι δεν υπάρχει κάποιο γνωσιακό στοιχείο του οποίου στόχος να είναι η μεταβολή²⁷ (Ohala 1992). Ωστόσο, αν μελετήσουμε τις μη φυσικές μεταβολές, οι οποίες δεν είναι τόσο σπάνιες και ασυνήθιστες όσο γενικά θεωρείται, τα πράγματα γίνονται πολύ πιο περίπλοκα (Blust 2005). Ο Blust υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να υπάρξει ενσυνείδητη μεταβολή, προκειμένου να διαφοροποιηθεί η μια κοινωνική

Ελληνικής έχει θεωρηθεί ότι έχουν αναπτυχθεί παράλληλα σε κάθε διάλεκτο (Hogrocks 1999), ωστόσο εδώ υποστηρίχθηκε η άποψη ότι πρόκειται για ένα ενιαίο φαινόμενο της Μεσαιωνικής Ελληνικής, που εξαπλώθηκε αυτόνομα ανά διάλεκτο.

²⁷ Σύμφωνα με τον Ohala (1992), ο μηχανισμός που εμποδίζει τη φωνολογική μεταβολή είναι η *διόρθωση*, η οποία δεν επιτρέπει την υπερβολική ποικιλία. Η φωνολογική μεταβολή είναι στην ουσία η αποτυχία της διόρθωσης, η οποία εμφανίζεται με δύο τύπους, την *υποδιόρθωση* (αποτυχία του ακροατή να αντιληφθεί το ηχητικό σήμα) και την *υπερδιόρθωση* (ακατάλληλη ή λανθασμένη διόρθωση εκ μέρους του ακροατή). Η ποικιλία στην παραγωγή καταλήγει σε μεταβολή μόνο αν μπερδέψει τον ακροατή, ενώ η ποικιλία στην αντίληψη είναι πιθανή μεταβολή.

ομάδα από την άλλη, οπότε καταλήγει στο ότι δεν πρέπει να αναζητούμε ενδογλωσσικούς λόγους για κάθε μεταβολή.

Επίσης, υπάρχει και η άποψη της τυχαιότητας, που εκφράζεται από το θεωρητικό πρότυπο της Εξελικτικής Φωνολογίας, που στηρίζεται στη διαχρονική εξέταση της γλώσσας (Blevins 2006a, 2008). Εφόσον οι μεταβολές προκύπτουν από αμφισημία, σε ένα βαθμό είναι τυχαίες. Επομένως, πρέπει να δίνεται προτεραιότητα σε εξωφωνολογικούς παράγοντες, εκτός αν υπάρχουν ενδείξεις ότι υπάρχει φωνολογική ερμηνεία. Στην περίπτωση αυτή, η Εξελικτική Φωνολογία δέχεται ότι η φωνητική παίζει ρόλο στη μεταβολή, αλλά δεν δέχεται τη βελτιστοποίηση του συστήματος, η οποία μπορεί να επιτευχθεί, αλλά μόνο τυχαία. Ωστόσο, διαγλωσσικά φαίνεται να ακολουθούνται συγκεκριμένες κατευθύνσεις στη μεταβολή, επομένως, υπάρχει μια τάση διατήρησης της δομής. Αυτή η διαπίστωση αποδίδεται από την κυρίαρχη φωνολογία στην εγγενή (καθολική) 'φυσικότητα' μιας μεταβολής. Σε αυτή την ένσταση η Εξελικτική Φωνολογία απαντά μέσω της διαχρονίας: τα φαινόμενα που είναι συχνότερα από άλλα, ως αποτέλεσμα ενδογενών ιδιοτήτων της παραγωγής και της αντίληψης του λόγου, προκαλούν συγκεκριμένες μεταβολές, οι οποίες με τη σειρά τους καταλήγουν σε συνηθισμένα φωνολογικά σχήματα. Θα λέγαμε, δηλαδή, ότι η Εξελικτική Φωνολογία αντιλαμβάνεται το τη σχέση φωνολογικών σχημάτων και μεταβολών ως αλληλοτροφοδοτούμενη.

6.3. Συμπερασματικά

Στην ενότητα αυτή εξετάσαμε τις σημαντικότερες θεωρίες για τα αίτια και την εξάπλωση της φωνολογικής μεταβολής. Διακρίναμε τους τύπους φωνολογικής μεταβολής που μπορούν να υπάρξουν και εντάξαμε την ανύψωση των Βορείων διαλέκτων στην απότομη λεξικά και φωνητικά μεταβολή, ενώ αυτή των υπόλοιπων διαλέκτων στην απότομη φωνητικά, αλλά σταδιακή λεξικά μεταβολή. Η διάκριση σε τύπους μεταβολών είναι απαραίτητη, γιατί δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια θεωρητική προσέγγιση που να μπορεί να προβλέψει και να εξηγήσει ικανοποιητικά όλες τις φωνολογικές μεταβολές. Επίσης, συζητήσαμε κατά πόσον η συχνότητα παίζει ρόλο στη φωνολογική μεταβολή και τα θεωρητικά προβλήματα που προκύπτουν από αυτή την παραδοχή. Τέλος, αναφερθήκαμε λίγο πιο θεωρητικά στα αίτια της μεταβολής,

στη φυσικότητα και το ντετερμινιστικό της χαρακτήρα. Η πρόκληση που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα σύγχρονα θεωρητικά πρότυπα είναι ο σύνθετος τρόπος με τον οποίο αποδεικνύει η φωνολογική μεταβολή ότι αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος τη γλώσσα. Η φωνολογική μεταβολή αποδεικνύει την επενέργεια ενός πλήθους παραγόντων, ενδογλωσσικών και εξωγλωσσικών, στην αντίληψη και την παραγωγή της γλώσσας. Οι παράγοντες αυτοί είναι δύσκολο, αλλά ας ελπίσουμε όχι και ακατόρθωτο, να τυποποιηθούν σε ένα θεωρητικό μοντέλο.

7. Ανακεφαλαίωση – Συμπεράσματα

Στην εργασία αυτή καταπιαστήκαμε με την ανύψωση φωνηέντων στην Ελληνική. Καταρχάς, εξετάσαμε τους όρους εφαρμογής και την γεωγραφική κατανομή του φαινομένου. Επισημάναμε ότι εκτός από τις Βόρειες διαλέκτους, τις διαλέκτους της Μικράς Ασίας και του Πόντου, η ανύψωση φωνηέντων απαντά και στις Νότιες διαλέκτους. Κατόπιν, επιχειρήσαμε μια χρονολόγηση του φαινομένου και συνταχτήκαμε με τους μελετητές που υποστηρίζουν ότι η ανύψωση είναι ένα φαινόμενο του Πρώιμου Μεσαίωνα (5^{ος}-6^{ος} αιώνας). Παρακολουθήσαμε την ιστορική εξέλιξη του φαινομένου από τη Μεσαιωνική στη Νέα Ελληνική και υποστηρίξαμε ότι η ανύψωση που παρατηρείται διαδιαλεκτικά πρόκειται για ένα ενιαίο φαινόμενο, το οποίο διαφοροποιήθηκε στη συνέχεια ανά περιοχές. Στη συνέχεια, παραθέσαμε μια τυπολογία των φαινομένων ανύψωσης σε άλλες γλώσσες. Η ανάλυση υιοθέτησαμε που στηρίζεται στους καθολικούς φωνολογικούς περιορισμούς που απαιτούν τη διατήρηση μόνο των γωνιακών φωνηέντων σε άτονες θέσεις, λόγω της ακουστικής και αρθρωτικής τους σταθερότητας. Τέλος, συζητήσαμε θεωρητικά θέματα σε σχέση με τη φωνολογική μεταβολή και το τι αυτή αποκαλύπτει τόσο για τη δομή της Γραμματικής, όσο και για την αντίληψη της γλώσσας από τον άνθρωπο. Εστίασαμε κυρίως στις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τα αίτια και τους τρόπους εξάπλωσης μιας μεταβολής. Όσον αφορά τους τελευταίους, υποστηρίξαμε ότι πρέπει να δεχτούμε την ύπαρξη περισσότερων του ενός τρόπων εξάπλωσης, καθώς όλοι οι τρόποι που έχουν προταθεί δεν μπορούν να καλύψουν όλες τις μεταβολές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adrados, F. R. (2003): *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας από τις απαρχές ως τις μέρες μας* [μετάφραση Alicia Villar Lecumberri]. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Andersson, E (1994): Swedish. In Ekkehard König & Johan van der Auwera (eds.) *The Germanic Languages*. London and New York: Routledge. 271-312.
- Ανδριώτης, Ν. (1931): Περί τῆς ἀποβολῆς τῶν νόθων φωνηέντων ι και υ ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ. *Ἀθηνᾶ* 43: 171-185.
- Ανδριώτης, Ν. (1933α): Περί τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς. *ΕΕΒΣ* 10: 304-23.
- Ανδριώτης, Ν. (1933β): Φωνητικά τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς. *Ἀθηνᾶ* 45: 253-262.
- Baltazani, M. (2007): Prosodic rhythm and the status of vowel reduction in Greek. In Eleni Agathopoulou, Maria Dimitrakopoulou & Despina Papadopoulou (eds.) *Selected Papers on Theoretical and Applied Linguistics*. Thessaloniki. 31-43.
- Barnes M. P. & E. Weyhe (1994): Faroese. In Ekkehard König & Johan van der Auwera (eds.) *The Germanic Languages*. London and New York: Routledge. 190-218.

- Bermúdez-Otero, R. (2006): Phonological change in Optimality Theory. In Keith Brown (ed.): *Encyclopedia of language and linguistics*, 2nd edn, vol. 9, 497-505. Oxford: Elsevier.
- Bermúdez-Otero, R. (2007): Diachronic Phonology. In Paul de Lacy (ed.) *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 497-518.
- Blevins J. & A. Garrett (2004): The evolution of metathesis. In Bruce Hayes, Robert Kirchner & Donca Steriade (eds.) *Phonetically Based Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 117-156
- Blevins, J. (2006a): A theoretical synopsis of Evolutionary Phonology. *Theoretical Linguistics* 32: 117-65.
- Blevins, J. (2006b): New perspectives on English sound patterns. “Natural” and “Unnatural” in Evolutionary Phonology. *Journal of English Linguistics* 34(1): 6-25.
- Blevins, J. (2008): Natural and Unnatural Sound Patterns: A Pocket Field Guide. Ms. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Blust, R. (2005): Must sound change be linguistically motivated? *Diachronica* 22(2): 219-269.
- Bojadžiev, T., I. Kutsarov, J. Penčev (1999): *Sâvremenen Bâlgarski Ezik*. Sofia: Petâr Beron.

- Booij, G. (2002): The balance between storage and computation in Phonology. In Sieb Nooteboom, Fred Weerman & Frank Wijnen (eds.) *Storage and computation in the Language Faculty*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 133-156
- Booij, G. (2008): Lexical storage and Phonological Change. In Christin Hanson & Sharon Inkelas (eds.) *The Nature of the Word. Essays in Honor of Paul Kiparsky*. Cambridge Mass.: MIT Press. 487-505.
- Britain, D. (2007) One foot in the grave?: Dialect death, dialect contact and dialect birth in England. Ομιλία. Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας. Υπό έκδοση στο David Britain, Reinhild Vandekerckhove and Willy Jongenburger, (eds.), *Dialect Death in Europe? Special Issue of International Journal of the Sociology of Language*.
- Browning, R. (1983): *Medieval and Modern Greek* [second edition]. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J. (2000): Lexicalization of sound change and alternating environments. In J. Pierrehumbert and M. Broe (eds.) *Papers in Laboratory Phonology V*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, J. (2002a): Lexical diffusion in regular sound change. In David Restle & Dietmar Zaefferer (eds.) *Sounds and systems. Studies in structure and change. A Festschrift for Theo Vennemann* (Trends in Linguistics). Berlin: Mouton de Gruyter. 59–74.

- Bybee, J. (2002b): Word frequency and context use in the lexical diffusion of phonetically conditioned sound change. *Language Variation and Change* 14: 261-290.
- Christou, T. & M. Baltazani (forthcoming): The phonetic realization of stressed vowels in the dialect of Kato Pedina in Ioannina. *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics (8th ICGL), Ioannina, 27 Aug.-2 Sept. 2007* [e-book].
- Crosswhite, K. (2000): The analysis of extreme vowel reduction. In Adam Albright & Taehong Cho (eds.) *UCLA Working Papers in Linguistics. Papers in Phonology* 4. Los Angeles: UCLA.
- Crosswhite, K. (2004): Vowel Reduction. In Bruce Hayes, Robert Kirchner & Donca Steriade (eds.) *Phonetically Based Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 191-231.
- de Oliveira, M. A. (1991): The neogrammarian controversy revisited. *International Journal of the Sociology of Language* 89: 93-105.
- Dieterich, K. (1908): *Sprache und Volksüberlieferungen der Südlichen Sporaden*. Wien: Holder.
- Donegan, P. (1993): "On the phonetic basis of phonological change". In C. Jones (ed.) *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London and New York: Longman. 98-130.

- Faarlund, J. T. (1994): Old and Middle Scandinavian. In Ekkehard König & Johan van der Auwera (eds.) *The Germanic Languages*. London and New York: Routledge. 38-71.
- Fleischman, S. (2000): "Methodologies and Ideologies in Historical Linguistics: On Working with Older Languages". In S. C. Herring, P. van Reenen and L. Schøsler (eds.) *Textual Parameters in Older Languages*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins. 33-58.
- Gignac, F. T. (1976): *A Grammar of the Greek papyri of the Roman and Byzantine Periods*. Vol. I, Phonology. Milano: Cisalpino-Goliardica.
- Green, J. (1988): Romance Creoles. In Martin Karris & Nigel Vincent (eds) *The Romance Languages*. London and New York: Routledge. 420-473.
- Harris, J. (2004): *Vowel reduction as information loss*. Ms. University College London.
- Hatzidakis, G. N. (1892): *Einleitung in die neugriechische Grammatik*. Leipzig: Breitkopf & Hartel.
- Horrocks, J. (1997): *Greek. A history of the language and its speakers*. London and New York: Longman.
- Janda, R. D. & B. D. Joseph (2003): Reconsidering the Canons of Sound-change: Towards a 'Big Bang' Theory. In Barry Blake & Kate Burridge (eds). *Historical Linguistics 2001. Selected Papers from the 15th International Conference on*

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

Historical Linguistics, Melbourne, 13-17 August 2001, Amsterdam: John Benjamins. 205-219.

Jones, M. (1988): Sardinian. In Martin Karris & Nigel Vincent (eds) *The Romance Languages*. London and New York: Routledge. 314-350.

Katamba, F. (1989): *An introduction to phonology*. London and New York: Longman.

Kiparsky, P. (1988): Phonological change. In Frederick J. Newmeyer (ed.) *Linguistics: the Cambridge survey. Volume Linguistic theory: foundations*. Cambridge: Cambridge University Press. 363-415.

Kiparsky, Paul (1995). The phonological basis of sound change. In John A. Goldsmith Goldsmith, (ed.) *The handbook of phonological theory*. Oxford: Blackwell. 640-670.

Kirchner, Robert. (1996): Synchronic chain shifts in Optimality Theory. *Linguistic Inquiry* 27(2), 341-350.

Κοντοσόπουλος, Ν. (2001): *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* [3^η έκδοση].
Αθήνα: Γρηγόρης.

Κριαράς, Ε. (2001): *Επιτομή του Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας (1100-1669)* [Επιμέλεια: Ι. Ν. Καζάζης και Τ. Α. Καραναστάσης].
Διαθέσιμη ηλεκτρονικά: www.komvos.edu.gr, www.greek-language.gr.

Κρύσταλ, Ν. 2003. *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής* (Μετ. Γ. Ξυδόπουλος).
Αθήνα: Πατάκης.

Labov, W. (1981): "Resolving the Neogrammarian Controversy". *Language* 57(2):
267-308.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

Lass, R. (1984): *Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Μαγουλάς, Γ. (1977): Δομολογική θεώρησι τοῦ φωνηεντισμοῦ τῶν βορείων ιδιωμάτων. *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικοῦ χώρου*. Θεσσαλονίκη, 31-36.

Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman (1977): Τύποι φωνολογικῶν νόμων καὶ βόρεια ιδιώματα. *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικοῦ χώρου*. Θεσσαλονίκη, 37-50.

Μαλικούτη-Drachman, A. & G. Drachman (1983): Μὴ φωνολογικοὶ περιορισμοὶ σε φωνολογικοὺς νόμους βόρειων ιδιωμάτων. *Πρακτικά Β' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικοῦ χώρου*. Θεσσαλονίκη, 183-196.

Manolessou, I. & N. Toufexis (forthcoming): Phonetic change in Medieval Greek: Focus on liquid interchange. *Proceedings of the 8th International Conference on Greek Linguistics (8th ICGL), Ioannina, 27 Aug.-2 Sept. 2007* [e-book].

Manolessou, I. (2008): On historical linguistics, linguistic variation and Medieval Greek. *Byzantine and Modern Greek Studies* 32(1): 63–79

Μαργαρίτη, Μ. (1977): Παρατηρήσεις στὴν ἀποβολὴ τῶν ἄτονων ι, υ στοῦ ιδίωμα τῆς Σιάτιστας. *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικοῦ χώρου*. Θεσσαλονίκη, 51-58.

Mattoso-Camara J. (1972): *The Portuguese Language* [translated by Anthony Naro]. Chicago: The University of Chicago Press.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

McMahon, A. (2000): *Change, Chance and Optimality theory*. Oxford: Oxford University Press.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1977): Το πρόβλημα της χρονολόγησης των κωφώσεων στα βόρεια ελληνικά ιδιώματα. *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη, 13-21.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2002): *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία* [5η έκδοση]. Αθήνα.

Μπουτούρας, Α. (1911): *Φωνητικά και ορθογραφικά της Νεοελληνικής: ο ύπολανθάνων νόμος της εξασθενώσεως του ΟΥ εις Ι πρό της άποσιωπήσεως και έκβολής αυτού έν τοίς βορείοις ιδιώμασι*. Αθήναι: Π.Δ. Σακελλάριος.

Nespor, M. (1999): *Φωνολογία* [Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα: Αγγελική Ράλλη, Marina Nespor]. Αθήνα: Πατάκης.

Newton, B. (1972): *The generative interpretation of dialect. A study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ξυδόπουλος, Γ. Ι. 2002. Προβλήματα Απόδοσης των Γλωσσολογικών Όρων από την Αγγλική στην Ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, 22: 495-506.

Ohala, J. (1992): What's cognitive, what's not in sound change. In Günter Kellermann & Michael D. Morrissey (eds.), *Diachrony within synchrony: Language history and cognition*. Frankfurt/M: Peter Lang Verlag. 309-355.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

Οικονομίδης, Δ. Η. (1958): *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*. Αθήνα:

Ακαδημία Αθηνών.

Padgett, J. & M. Tabain (2005): Adaptive Dispersion Theory and Phonological Vowel

Reduction in Russian. *Phonetica* 62(1): 14-54.

Παναγόπουλος, Ε. (1983): Παρατηρήσεις πάνω στο κλείσιμο των φωνηέντων.

Πρακτικά Β' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικού χώρου. Θεσσαλονίκη,
305-309.

Παπαδόπουλος, Α. (1926). *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της Νέας ελληνικής*

Γλώσσης. Αθήναι : Π. Δ. Σακελλάριος.

Parkinson S. (1988): Portuguese. In Martin Karris & Nigel Vincent (eds) *The*

Romance Languages. London and New York: Routledge. 131-169.

Παυλάκου, Μ. (2008): *Φωνολογική μεταβολή στην Ελληνική: η περίπτωση της*

χαμήλωσης του /i/. Εργασία για το μάθημα της Ιστορικής Γλωσσολογίας. Μ.Π.Σ.

Συγκριτική Γλωσσολογία και Γλωσσική Ποικιλία. Τμήμα Φιλολογίας.

Πανεπιστήμιο Πατρών.

Pintzuk, S. (2003): Variationist approaches to syntactic change. In B. D. Joseph & R.

D. Janda (eds.) *Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. 509–28.

Polański, K. (1993): Polabian. In Bernard Comrie & Greville Corbett (eds.) *The*

Slavonic languages. London and New York: Routledge. 795-824.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

Prince, A. & P. Smolensky (1993): *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Ms. Rutgers University and University of Colorado.

Psaltes, S. (1974): *Grammatik der Byzantinischen Chroniken* [2nd edition]. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.

Ράλλη, Α. (2005): *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

Ralli, A. (2006a): On the Role of Allomorphy in Inflectional Morphology: Evidence from Dialectal Variation. *Advances of Language Studies* 1:1-32.

Ralli, A. (2006b): Syntactic and morphosyntactic phenomena in Modern Greek dialects. *Journal of Greek Linguistics* 7: 121-159.

Scatton, E. (1993): Bulgarian. In Bernard Comrie & Greville Corbett (eds.) *The Slavonic languages*. London and New York: Routledge. 188-248.

Shevelov, G. (1993): Ukrainian. In Bernard Comrie & Greville Corbett (eds.) *The Slavonic languages*. London and New York: Routledge. 947-998.

Stankiewicz, E. (1986): *The Slavic Languages. Unity in Diversity*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.

Συμεωνίδης, Χ. (1977): Παρατηρήσεις στα κύρια χαρακτηριστικά των βόρειων νεοελληνικών ιδιωμάτων. *Πρακτικά Α' Συμποσίου γλωσσολογίας βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη, 63-71.

Thomas, E. W. (1974): *A Grammar of Spoken Brazilian Portuguese*, Nashville, TN: Vanderbilt University Press.

Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη Νεότερη Ελληνική

Trask, L. 1993. *A dictionary of grammatical terms in Linguistics*. London: Routledge.

Trudgill, P. (2003): Modern Greek Dialects. A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-64.

Φάβης, Β. (1951): Ὁ δυναμικός τόνος τῆς βορείου ἑλληνικῆς καί τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ. *Ἀθηνᾶ* 55: 3-18.

van der Hulst, H. & J. van de Weijer (1995): Vowel Harmony. In John Goldsmith (ed.) *The Handbook of Phonological Theory*. Cambridge MA, Oxford: Blackwell. 495-534.

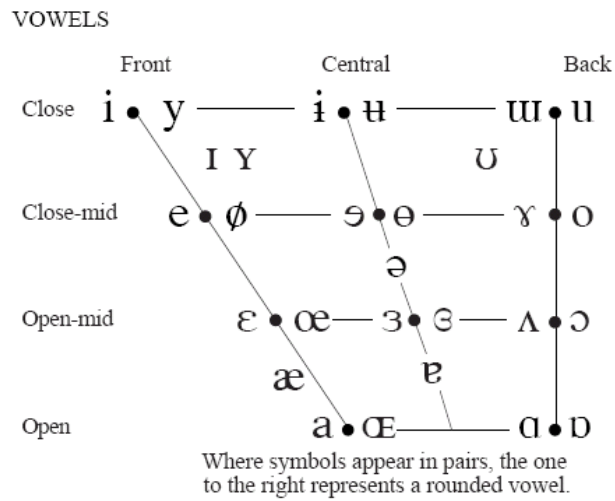
Wheeler, M. (1988): Catalan. In Martin Karris & Nigel Vincent (eds) *The Romance Languages*. London and New York: Routledge. 170-208.

Χατζιδάκις, Γ. (1905): *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά Α'*. Ἀθῆναι : Π. Δ. Σακελλάριος.

Χατζιδάκις, Γ. (1927): Μικραὶ συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας γλώσσης. *ΕΕΦΣΠΘ* 1. 3-34

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Τα φωνήεντα στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο

πηγή: en.wikipedia.org (τελευταία ενημέρωση 5/2/2009)